

CSIGÓ PÉTER

A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban*

Az 1994-es kormányváltás óta zajló politikai diskurzus csomópontjai között tarthatjuk számon az alapszerződés-vitákat, a korrupcióval kapcsolatos nagyszabású vitafolyamot, az utóbbi időben a földtulajdonról és integrációs kérdésekről szóló vitákat. A legnagyobb hatású, a kormánypárti és az ellenzéki identifikációt máig meghatározó vitafolyam mégis a Bokros-csomag vitája volt, amely 1997 első felében újraéledni látszik, a „gazdasági stabilizáció” vitájaként. Mindkét vitafolyam messze túlmutat a pusztán gazdasági vita szintjén. A disputa ugyanis az ország helyzetének egészéről (a modernizációról, a társadalom, az oktatás, az egészségügy, a tudomány, a kultúra, a gazdaság egészének állapotáról, az áldozatvállalás mértékéről és szükségességéről) szól¹. A vita tárgya, úgy tűnik, az „ország helyzetének” definiálása, a fent felsorolt szférák egymáshoz viszonyított súlyának és jelentőségének meghatározása. A Bokros-csomag vitájának jelentősége a politikai diskurzusban az, hogy e vita során kristályosodtak ki és szerveződtek különálló rendszerekbe az ország gazdasági-társadalmi helyzetéről alkotott legfontosabb elképzelések. Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a Bokros-csomag bejelentését követő nyilvános viták elemzésével kimutassam a politikai problémáknak a vitában felkínált, máig érvényesülő alternatív rendszereit².

ELMÉLETI KERET

A Bokros-csomag nyilvános vitájának elemzésében Bourdieu (1978a, 1987, 1988, 1991) politika- és nyelvészociológiájának belátásaira támaszk-

* A tanulmány a T014775-ös, „Metaforikus politika” című OTKA-kutatás anyagi támogatásával készült, amelyet ezúton szeretnék megköszönni Szabó Márton témavezetőnek. Köszönöm Némedi Dénesnek és Szabó Mártonnak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott szakmai segítségüket.

komod³. Három olyan alapállítást fogalmazhatunk meg, amelyekből Bourdieu szerint politikus és választó, azaz „megbízott” és „megbízó” sajátos viszonya kibontható. Az első az, hogy a „megbízás” aktusa nem más, mint választás a megbízottak által felkínált politikai termékek közül. A második, hogy e „termékek” percepciók kategóriák, „a társadalmi világ észlelésének és kifejezésének eszközei” (Bourdieu 1987:110; 1991:172). A harmadik alapvető belátás szerint ezeknek az eszközöknek, kategóriáknak az előállítását a politikai szereplők monopolizálják. Ezek alapján látható, hogy a bourdieu-i elképzelések szerint a „megbízás” aktusa (szavazások, választás) a társadalmi valóságról való gondolkodás készen felkínált modelljei közötti választást jelent, s hogy a „megbízó” (az állampolgár) magatartása passzív, fogyasztói jellegű, ugyanis azokat a kategóriákat és értelmezési sémákat, amelyek segítségével a valóságot konceptualizálni tudja, nem saját maga, hanem a politikai mező szereplői termelték ki: „azok az eszközök, amelyekkel kialakítják a társadalmi világ képét, nincsenek egyenlően elosztva: a politikai mező olyan politikai termékek (problémák, programok, elemzések, kommentárok, fogalmak, események) termelésének színhelye, amelyek között az egyszerű »fogyasztó« státusára kárhóztatott állampolgárnak kell választania” (Bourdieu 1987:110; 1991:172). A „megbízás”, vagyis a választások alkalmával történő szavazás „értelmezési sémák közötti választásként” való megjelenítése nem jelent semmiféle „intellektualista” elfogódottságot, hiszen az említett sémák, modellek természetesen magukban foglalják a választók érdekeinek definícióit is. E megközelítés fő érdemét abban látom, hogy rámutat a társadalom tagjaiban élő helyzetértékelések és a politikusok stratégiai nyelvi tevékenysége közötti genetikus kapcsolatra. A Bokros-csomag nyilvános vitájában a szimbolikus termékek cseréjének kínálati oldalát vizsgálva pontosan azt láthatjuk, hogy a politikusok megnyilvánulásai nagymértékben a „megbízók”, azaz az állampolgárok „valódi” érdekeinek definiálására irányulnak.

A felkínált „termékek” Bourdieu szerint a „politikai problematika”, vagyis „a politikailag egyáltalán elgondolható világ” egészének rendszerében kapják meg valódi helyi értéküket. Jelezmem kell, hogy a politikai problematika fogalmát ettől némileg eltérő értelemben használom. Bourdieu a konkurens politikai termékek összességének rendszerét, vagyis az „egyáltalán elgondolható” politikai világ egészét érti a kifejezésen, dolgozatom további részében azonban a politikai problematika maga is mint stratégiai nyelvi tevékenység tárgya kerül értelmezésre. A nyelvpolitikai küzdelmeket a politikai problematika egészének definiálására irányuló küzdelmekként értelmezem.

A politikai problematika meghatározására irányuló kísérletek stratégiai nyelvi cselekvésekben nyilvánulnak meg. A stratégia fogalmának használata rövid magyarázatra szorul. Az elemzésben Bourdieu stratégia-fogalmát használom, és ennek megfelelően a stratégiai megnyilvánulások mögött rejlő (rossz vagy jó) szándék feltárására nem vállalkozom, ez nem is releváns kérdés. Az itt alkalmazott bourdieu-i modellben ugyanis a megnyilvánulások stratégiainak, érdekkövetőnek tekinthetők, függetlenül azoktól az intencióktól, amelyeket a megnyilatkozók hozzá-

juk kapcsolnak⁴. Az empirikus elemzés számára tehát nem az a kérdés, hogy a nyilvános szereplők milyen szándékkal, megfontolásból szólalnak meg, s hogy ezzel mit akarnak kifejezni, jóhiszeműen vagy rosszhiszeműen szólalnak-e meg; hanem az, hogy a kimondás és leírás révén szövegé objektívalódott megnyilvánulásaik milyen sajátos valóságot jelenítenek meg, milyen struktúrával bírnak, hogyan próbálják előre meghatározni a dekódolás aktusát, miképp jelenítik meg a megszólaló objektív – a hatalom birtoklásához kapcsolódó – érdekeit.

ELŐZMÉNYEK

Amennyiben elfogadjuk azt az álláspontot, amely a nyilvánosságban megjelenő politikai problémák mibenlétét a politikai szereplők stratégiai tevékenységéből eredezteti, figyelmünket a problémák „objektíve” létező rendszeréről a politikai erők „problémakijelölő tevékenységére” kell fordítanunk (lásd erről részletesen Spector–Kitsuse 1977). Politológiai közhely, hogy az Antall–Boross-kormány bukása és az MSZP győzelme jórészt annak a ténynek köszönhető, hogy a politikai problematika kijelölésére tett kísérleteiben sokkal közelebb tudott kerülni a társadalom elvárásrendszeréhez, hitelesebben tudta megfogalmazni, rendszerbe foglalni, explicitté tenni a társadalom tagjaiban élő diffúz tapasztalat- és elvárástömeget. Az MDF-kormány a politikában szóba jöhető központi problémákként az ellenzéki erőkhöz képest sokkal kevésbé hiteles témákat tudott megjelölni (nemzeti hagyományok kérdése, a világháború előtti korszakhoz kötődés, igazságtétel, médiakérdés, köztársasági elnöki hatásköri viták stb.)⁵. A Horn-kormány számára sürgető kihívás volt a politikai problematika mielőbbi „átszabása”, a kormányzat által legitimnek elismert problémáknak és azok rendszerének hiteles megfogalmazása. Ennek oka az, hogy az MSZP és SZDSZ választási üzenete alapvetően az volt, hogy az MDF-kormány – amellett, hogy rosszul kezelte a problémákat – teljesen más dolgokkal foglalkozik, mint kellene, s hogy a „valódi” problémák kezelését csak a kormányváltás garantálhatja.

A legitim problematika kijelölésére szolgáló szimbolikus jelentőségű esemény a kormányprogram parlamenti ismertetése, amelyet a miniszterelnök meg is tett 1994 júliusában. E beszédből – annak hagyományosan „mindent felölelő” jellege miatt – természetesen nem lehet messze menő következtetéseket levonni. Annál inkább a hiteles problematika megfogalmazásának hiányát érző kormányfő szeptember 27-i parlamenti beszédéből, amely expliciten a legitim kormányzati problematikának, azaz az „ország valódi helyzetének” feltárására irányult. Ennek megfelelően nagy sajtóbeli beharangozással előkészített, titkolózással nyomatékossított, a „szembesítés” szimbolikus jelentőségű feladatát felvállaló megnyilatkozás volt. A beszédben – hasonlóan a kormányprogramot ismertető beszédhez – a „válság” mint diskurzusszervező, központi kategória lépett fel. A beszéd azért okozott akkora csalódást politikusi és politológusi körökben egyaránt, mert a válságdefinícióba hasonló súllyal vette be a kifizetetlen villanyszámlákat, az egészségügy áldatlan helyzete-

tét, az ágazati politikák elégtelenségét és a makrogazdasági helyzetet vagy az államháztartás problémáit, s nem jelölte ki e problémák egymáshoz viszonyított jelentőségét. Ráadásul a válságból való kiutat az „átideologizált, nem szakértő, múltba néző, kioktató, hatalmi harcokkal elfoglalt, minősítő és nem tárgyyszerű, nem a valódi problémákkal foglalkozó” stb. politikától való elhatárolódás révén jelölte meg, a választási kampányból már jól ismert módon. E retorikai modell egyébként a nyolcvanas évekből származik, amikor is Hornék még „pártbéli reformerőket” ugyanígy igyekeztek megjeleníteni az ortodoxia csoportjait, amelyeket meg kell haladni. Ezen – elhatárolódásra és nem pozitív programra épülő – modell azt sejteti, hogy ha a „valódi” problémákkal foglalkozunk, akkor azok „meg is oldódnak”.

A válságdefiníció egyszerre fogalmazódik meg a makrogazdasági rendszer szintjén és a mindennapok (egyéni vagy intézményes) gyakorlatának szintjén Szekeres Imre szeptember 27-i beszédében, az októberi MSZP-kongresszuson és Hornak az SZDSZ által vitatott '94 őszi „hétvégi” nyilatkozataiban és ígéreteiben is. A kormány tehát – az MSZP részéről – egyszerre jelenítette meg magát mint „modernizátort” és mint a „kisemberek” kormányát. Ezzel azonban elzárta magát a Békesi-szárny és a PM szakértői gárdája, valamint az SZDSZ helyzetértelmezésétől, amely a válsághelyzet definiálását a makrogazdasági rendszer szintjére toltta. A kormánypártok között és kormányon belül nyilvános küzdelem folyt a legitim politikai problematikának (az ország helyzetének, a tenni-valók körének, a problémák egymáshoz viszonyított jelentőségének) a definiálásáért, s így a kormányzati önidentifikáció meghatározásáért is.

A legitim politikai probléma egységes és erőteljes kormányzati megfogalmazására a Bokros-csomag bejelentését követően került sor, amely radikálisan, máig hatóan átrendezte – nemcsak a gazdaságpolitikát – a politikai diskurzus egészét.

A VITA ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI ÉS VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERE

Az alábbiakban a Bokros-csomag bejelentését követő nyilvános vita folyamán első két hetét elemzem, az öt legnagyobb politikai napilapban megjelent és az országgyűlési jegyzőkönyvekben fellelhető szöveganyag alapján⁶. Céлом az, hogy feltérképezem az ország gazdasági-társadalmi helyzetéről alkotott tudás általános struktúráit, ezért csak az ezeket létrehozó, „hivatalos” kormány- és pártvéleményeket elemzem, az ezzel szembeforduló politikusok, a „belső ellenzék” megnyilvánulásaiival az elemzésben nem foglalkozom⁷.

Az elemzés során azt az elképzelésemet szeretném bizonyítani, hogy a Bokros-csomag vitájának alapvető funkciója nem az érvelő meggyőzés, hanem a befogadónak olyan, az adott politikai szereplők számára kedvező percepció és relevancia-rendszerekbe való bevonása, ahonnan már ő is „rendbe tudja rakni” a politikai világot. Céлом az, hogy feltérképezem e „bevonás” mibenlétét, amelyben az elgondolható határainak kije-

lölésére irányuló igény tárul fel, törekvés a befogadók fölötti szimbolikus hatalmi viszony kialakítására. A kormánypártok érdekében a társadalom „negatív mozgósítása” áll (belenyugvás, alárendelődés, „nyugton maradás”), az ellenzék érdeke a mozgósítás szokásos formáira irányul (tiltakozás, tüntetés, sztrájk, demonstráció).

Bár a megnyilatkozások legnagyobb részében felismerhető egyfajta ésszerűség – hisz „megalapozott” érvek csapnak össze –, racionális vita mégsem alakul ki. Racionális vitáról azért nem beszélhetünk, mert a szereplők nem egymással kívánnak párbeszédet folytatni, hanem a közönséghez intéznek „szózatokat”, és így az előfeltevés-rendszerek szándékolatlan reflektálatlanok maradnak. Az ellenfelek a másik oldalról érkező kritikákra adott válaszait igyekeznek beépíteni az általuk felkínált valóságképbe, jórészt anélkül, hogy a kritikákra explicite reagálnának. A szereplők célja, a bourdeu-i modellnek megfelelően, az, hogy a közönséggel elfogadtassák a „társadalmi világ észlelésének és kifejezésének” a számukra kedvező módját. Ez egyébként a politikai viták általános meggyőzési mechanizmusa.

E tevékenység mibenlétét firtatva nem azt kell vizsgálnunk, hogy az egyes politikai szereplők mennyire megalapozott, következetes, hatékony stb. érvek segítségével támasztották alá például a tandíj bevezetésének, a vámpótlék bevezetésének, a családi pótlék rendszere átalakításának stb. jogosságát vagy jogosulatlanságát. Az intézkedésekkel kapcsolatos érvek valódi értelmüket ugyanis nem önmagukból nyerik, hanem abból, hogy olyan problémákra reflektálnak, amelyek helyi értékét alternatív „politikai világok” struktúrája határozza meg. A nyilvános nyelvi küzdelem tétje a választóknak, az „érintettek körének” bevonása az „ország helyzetéről” való gondolkodás készen felkínált modelljeibe, s ezáltal korlátozásuk az alternatív magyarázati sémák számbavételében, s így politikai mozgósíthatóságuk megteremtése. Az érvek helyességére vonatkozó kérdésfeltevés helyett arra kell összpontosítanunk, hogy milyen tulajdonságokkal bír és miképp „érvényesíti magát” a politikai problematikának az a modellje, amelyet az adott szereplő megjelenít, és amely meghatározza a tandíjjal, családi pótlékkal, vámpótlékkal stb. kapcsolatos érvek valódi tartalmát és jelentőségét. Ennek megfelelően a szereplők diszkurzív stratégiáinak és fogalomhasználatának rendszerét kell feltárni, amelynek lényege az, hogy a vitát, az érvelést és a „közönség” gondolkodását eme általánosabb struktúráknak megfelelő érvelési – problémakezelési – fogalmi szintre terelje. A vizsgálódás eredményeképp természetesen nem kapunk választ arra, hogy mi a Bokros-csomag „valódi” (ha egyáltalában van neki ilyen) jelentősége, hatásai és eredményessége, arra azonban remélhetőleg igen, hogy a politika szférájának szereplői a máig tartó „Bokros-diskurzus” során miképp határozzák meg és próbálják szentesíteni a társadalmi-gazdasági-politikai helyzetnek máig is érvényesíteni kívánt – saját objektív érdekeiknek megfelelő – modelljeit, azon értelmezési rendszereket, amelyekből kiindulva mi, a profán-laikus szféra polgárai, „helyzetünket” konceptualizálni tudjuk.

A Bokros-csomag vitájában megjelenített értelmezési és relevancia-rendszerek a következők lehetnek:

– kormánypárti oldalon az alapvető a makrogazdasági, azaz „rendszerorientált” értelmezési rendszer, amelyet kiegészít egyfajta „teleologikus” értelmezési rendszer,

– az ellenzéki oldal megnyilvánulásait a mindennapi életgyakorlat tapasztalataira irányuló, azaz „praxisorientált” témakonstrukció határozza meg, amelyre egyfajta „politikai etikai – jogszerűségi” értelmezési rendszer épül.

Rendszer- és praxisorientáció különbsége alatt elsősorban nem a makro- és mikroszint közötti különbséget értem, hanem a makrogazdasági mutatók, a gazdasági rendszer és a társadalom viszonyáról alkotott elképzelések közti különbséget, s ebből fakadóan az ország gazdasági-társadalmi helyzetéről alkotott elképzelések közti különbséget. Ezen elképzelések persze eltérő távolságban állnak a mindennapi élet mikroszintjétől és a gazdasági mutatók makroszintjétől, mégsem redukálhatók valamelyikre a kettő közül.

KORMÁNYZATI ÉRTELMEZÉSI RENDSZEREK

A kormányzati megnyilatkozások középpontjában a helyzet „rendszerorientált” konceptualizálása áll, tehát a problematizált helyzet gazdasági – államháztartási szükségzerűségekre felőli megközelítése. A válságdefiníció a makrogazdasági rendszer szintjére tolódik, szemben azzal a válságdefinícióval, amit a „Bokros-csomag előtti” korszak paradigmatis megnyilatkozásaiban láthatunk, azaz szemben a válság egyszerre rendszerorientált és a mindennapok (egyéni és intézményes) gyakorlatára építő megfogalmazásával. A Bokros-csomag bejelentését követően a kormány megnyilvánulásaiban a politikai problematika teljesen átrendeződik: a társadalmi, ágazati, intézményes problémák – bár sokat hivatkoznak rájuk kormányzati oldalon is – periférikus helyre szorulnak, hiszen a problematika centrumába helyezett makrogazdasági helyzettől teszik függővé őket. A „válság” továbbra is központi, diskurzusszervező kategória, ám a gazdasági rendszer válságát jelenti. A „rendszerorientált” témakonstrukcióban a makrogazdasági rendszer kényszerűnek érzett kihívásai objektív valóságként jelennek meg, amelynek pontos ismeretéhez és figyelembevételéhez a kormány által birtokolt racionalitás szükséges. A kormányzat számára kedvező megközelítésmód tehát olyan relevancia-struktúrát jelent, amelynek középpontjában az államháztartási és gazdasági rendszer helyzete áll, s amely szerint a gazdaság határozza meg a társadalom újratermelődését. A gazdaság mint rendszer, irányítandó és menedzselendő rendszer jelenik meg, s a követendő gazdaságpolitika racionalitását a rendszerkövetelmények racionalitásához való alkalmazkodás jelenti (az ellenzék – mint ezt majd látni fogjuk – e kérdéshez másképp közelít). A gazdasági szféra alapegységei, „szereplői” a vállalkozások, illetve tulajdonosaik (ezzel szemben az ellenzéknel a gazdasági tevékenységet folytató polgár). Másrészt egy „levezetett”,

„hozzárendelt” társadalomképpel találkozhatunk, azaz a társadalmi helyzet mint a gazdaság állapotának derivátuma ábrázolódik. E két tényezőtől következően a társadalmi szereplők érdekei vagy a társadalmi igazságosság elvei is a rendszerkövetelményekből kiindulva, egyfajta magasabb rendű racionalitás nevében határozhatók meg – természetesen a rendszer „szakértői” által, ha kell, szemben állva a szereplők szubjektíve érzett érdekeivel. A közérdek tehát nem a különböző társadalmi akaratok eredője, hanem a rendszerkövetelményekből dedukált szükségszerűség. A politikai diskurzus ilyen mértékű változása a Bokros Lajos és a mögötte álló (PM, MNB) közgazdász szakértői gárda alkotta „politikai vállalkozócsoport” sikeres fellépésének tudható be, amely elindította a legitim (kormányzati) politikai problematika teljes mértékű átstrukturálását. A Bokros-csomag bejelentése után megszűnt az a törésvonal, amely kormányzati oldalon nyilvános politikai küzdelmet generált a legitim problematika kijelöléséért. A „kisemberek” kormánya „rendszer-váltó”, a nemzetet Európába vivő, „reformer-transzformer” kormányvá vált⁸.

A „kormánystratégák” „a válsághelyzet” mellett legnagyobb hangsúlyal önmagukat tematizálták, mint a valósághoz egyedül felőni képes politikai cselekvőket. Azt az egyszerre mellé- és fölérendelődő attitűdöt, amelyre a szeptemberi Horn-beszéd kapcsán utaltam, s amelyet Dániel Ágnes (1995) mutatott ki Horn júliusi parlamenti beszédében, mind a miniszterelnöknél, mind pedig a kormányzat szimbolikus reprezentációjáért felelős politikusoknál egyértelműen fölérendelődő attitűd váltja fel. A Bokros-csomagot kényszerű, önös politikai érdekeken felülemelkedve megtett lépésként jelenítik meg, amely a kormány ésszerűségének köszönhetően az egyetlen lehetséges válasz „a helyzet” – a kormány által felismert valóság – objektív kihívásaira. A kormánypárti megszólalók stratégiái egyfajta teleologikus értelmezési rendszer érvényesítésére irányulnak, az országot a válságból egyedül kivezetni képes erőként ábrázolják önmagukat. Az MSZP-s kormánystratégák megnyilatkozásaiban a kommunista teológia ismert kifejezései köszönnek vissza: az „út”, „végigmenni az úton”, „nem kell kód erre az útra”, „kormányozni a viharos tengeren”, „tisztán látni a célt”, „vállalni a szidalmat, támadásokat”, „végsőkig elszántság”; a múltat végképp eltörölni az „igazi rendszerváltás” végrehajtásával⁹. A teleologikus értelmezési rendszer alapvető jellegzetessége a céltudatos vezetői kör egységének demonstrálása, az „önprofetizálás”. A teleologikus témakonstrukció érvényesülhet továbbá az önfelnagyítás stratégiáiban is, amelyek jellegzetessége az, hogy a meghozott intézkedések jelentőségét tágabb morális kontextusban helyezi el. A teleologikus stratégiák az önfelnagyítás szándékát az előzőekkel teljesen ellentétes eszközök segítségével is elérhetik: annak demonstrálásával, hogy a párt vagy kormány politikai érdekei „nem számítanak”, lényegtelenek, az elsődleges az ország érdeke, s ezért vállalja a kormány a „népszerűtlen” intézkedéseket. Az intézkedések jelentőségének felnagyítása azáltal történik, hogy az államháztartási reform kezdeteként jelenítik meg azokat. A stratégia természetesen a „morális politikai cselekvő” értékes szimbolikus pozícióját biztosítja a stratégia számára.

A kormánypárti nyilatkozatokban a fő konfliktus mindvégig az „ésszerű, de fájdalmas” lépések és a mindennapi élet ellentmondásából fakad. A társadalom „feladata” a kormány képviselte magasabb szintű racionalitáshoz való alkalmazkodás, a „valódi érdekek” felismerése. Ennek szellemében kért Csintalan Sándor „megértést és önkorlátozást” a társadalomtól március 13-án (*Magyar Hírlap*, március 14. 5. old.)

Az eddigiekben felvázolt értelmezési rendszereket nevezem „rendszerorientált” és „teleologikus” megközelítésnek. A teleologikus megközelítésmód láthatóan a „rendszerorientált” témakonstrukcióra épül, hiszen az élcsapat-képet, az önfelnagyítást stb. az alapozza meg, hogy a kormány felismer egyfajta helyzetet, és „mer” annak megfelelően cselekedni.

ELLENZÉKI ÉRTELMEZÉSI RENDSZEREK

A „rendszerorientációtól” való tudatos eltávolodás stratégiái a megszorítások körülményeit, várható társadalmi hatásait tematizálják, a diskurzust „praxisorientált” és az ehhez kapcsolódó „politikai etikai – jogszabási” értelmezési szintekre próbálják terelni. Ez a politikai problematikának a kormánypártokétól gyökeresen eltérő rendszerét jelenti. Az ellenzéki megnyilatkozások alapvető különbsége a kormányzatiaktól abból fakad, hogy a gazdasági rendszer absztrakt szintje helyett a családok, egyetemisták, oktatási rendszer, önkormányzatok, egészségügy stb. mindennapi életgyakorlatára orientálódnak, s e pozíció racionalitása szerint problematizálják a kormány döntéseit, a társadalom helyzetét. A kormányzati problematikában periferizált oktatás, gyereknevelés, egészségügy, tudomány, azaz „humán erőforrás kérdéskör” a politikai probléma ellenzék által felkínált modelljében a gazdasággal azonos, vagy annál nagyobb súlyt kapva a centrumba kerül. A polgárok mindennapos életkörülményeinek kormányzati „ellehetetlenítése” az ellenzéki megszólalások talán legfontosabb mondanivalója, expresszív, indulatos hangvétel jellemzi e megszólalásokat. A társadalom szimbolikus pozíciójának felvétele azonban nem jelenti azt, hogy a praxisorientált témakonstrukció nem törekszik állításai szakmai alátámasztására: az intézkedésekről és a gazdasági helyzetről az ellenzék a szociálpolitika szakértői nyelvezetének terminusaival beszél, amely a szociális megszorítások adott formájának tarthatatlanságára hívja fel a figyelmet. Többször fogalmaznak meg gazdaságpolitikai alternatívákat is, a belső keresletöszönzésre és a humánszférába történő beruházásokra alapozott gazdasági növekedés jegyében, amely nyilvánvalóan szintén „társadalombarát” elv, és könnyen összeegyeztethető olyan társadalmi elvárásokkal, mint munkahelyteremtés, iskoláztatási lehetőségek, reálbér-emelkedés stb. A praxisorientált témakonstrukció tehát egyrésztől a polgár mindennapos „szenvedéstörténetét” ábrázolja, másrésztől e szenvedés általános társadalmi hatásait, a dezintegráció veszélyeit¹⁰. Az ellenzék által felkínált témakonstrukció lényege az, hogy a megszólalók a társadalom újatermelődését a mindennapok (egyéni, illetve intézményes) gyakorlatába, azaz

a család, oktatás, egészségügy rendszereinek szintjére helyezik. A gazdaságot részben mint rendszert, részben mint tevékenységet ábrázolják, szemben a kormánypártokkal, ahol a gazdaság mint rendszer jelent meg. A gazdaság mint társadalmi tevékenység ábrázolása az ellenzék által megjelenített gazdaságpolitikai alternatíva fontos – de nem kizárólagos – eleme, legfőbb prioritása a gazdasági tevékenységet folytató polgár életterének biztosítása (ez nemcsak a vállalkozások, illetve vállalkozók szintjét jelenti). A humán erőforrás kérdéskör ezért alapeleme az ellenzéki megnyilatkozásoknak. A gazdaság és társadalom viszonya ennek megfelelően nem levezetett, hanem organikus társadalomképből bontható ki. Mindezekből következően az egyéni érdekek nem a gazdasági rendszerkövetelményekből dedukálhatók, hanem a mindennapos élettevékenységből fakadnak, amely nem választható el a gazdasági rendszer megkövetelte ésszerűsétől. A közgazdász szakértőiség és a mindennapos életérdekek összecsúsztatásának ellenzéki és szétválasztásának kormánypárti stratégiája alapvetően fontos (az elemzésben az 5-ös számmal jelzett stratégia). Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy az ellenzéki megnyilatkozások a kormány által megjelenített rendszerkövetelmények elrejtésére törekednek (ahogyan a kormány sem vesz tudomást az ellenzéki problematikáról).

Az ellenzék számára a praxisorientált témakonstrukció mellett a diskurzus „politikai etikai – jogszerűségi” szintre terelése a legkedvezőbb. Erre irányulnak azok a megnyilvánulások, amelyek a kormány lépéseinek amorális, diktatórikus, jogszerűtlen stb. mivoltát kívánják bizonyítani. A „válsághelyzet” közvetlen definiálásán az idetartozó megszólalások annyiban mutatnak túl, hogy a kormányzati cselekvés megítélését nem magából a „válsághelyzetből”, hanem általános etikai – jogszerűségi elvekből vezetik le. Az ezen értelmezési rendszer által meghatározott megnyilatkozások az intézkedéscsomag bejelentésének puccsszerű körülményeit, a korábbi ígéretektől, programoktól, nyilatkozatoktól, megállapodásoktól való eltérését, a döntések mögött megbúvó rossz szándékot tematizálják. A politikai etikai – jogszerűségi szint a praxisorientáció szintjére épül: a „hazugság”, „puccsszerűség”, „rossz szándék” stb. fogalmi a praxisorientált helyzetdefiníció alapján értelmezhetők. A politikai etikai témakonstrukció érvényesítésére irányuló stratégiák elvitatják a kormánytól a „morális politikai cselekvő” szimbolikus pozícióját. Ennek az értelmezési rendszernek alapvető eleme a nemzeti retorika: „társadalomellenesség” és „nemzetellenesség” a kormányzati tevékenység megjelenítésének egyenrangú metaforái.

Az ellenzéki stratégiákat meghatározó praxisorientált rendszerben a gazdasági rendszerkövetelmények sokkal kisebb jelentőséggel bírnak, mint a kormányzati megszólalásokban. Az ellenzéki értelmezési szinten mozgó megszólalók egy virtuális társadalom/állampolgár szimbolikus pozíciójából igyekeznek megnyilvánulni. Arra törekednek, hogy elvitaszák a kormánytól az általa önmaga számára vindikált szakértelmet, felelősséget, racionalitást, morált, a mindennapokban is átélhető válság nevében, amelyet a kormány figyelmen kívül hagy és elmélyít. A „válság” az ellenzéki diskurzusnak is központi, szervező erejű metaforája. A vál-

sághelyzet dramatizálásában az ellenzék a fő konfliktust a közvetlenül megélhető válság és az ezt elmélyítő kormányzat közé helyezi.

A megszólalásokat strukturáló alapvető értelmezési rendszerek tehát a pártok hatalmi pozíciója szerint felvett vagy elutasított „praxisorientált” és „rendszerorientált” témakonstrukciók. Az ezekből levezetett helyzetdefinióra épül a „politikai etikai – jogszerűségi” és a „teleologikus” értelmezésmód – hogy miképp, arra a diszkurzív stratégiák elemzése adhat választ.

A következő részben azt térképezem fel, hogy az eddigiekben felvázolt két alapvető értelmezési-percepció rendszer milyen stratégiai eszközrendszer segítségével jelenik meg és próbál érvényesülni. Ezen eszközrendszer két alapvető formában jelenik meg: az egyik a diszkurzív stratégiák rendszere, amely a politikai problematika alternatív modelljeinek érvényesítésére irányul. A másik – itt részletesen nem elemzett forma – pedig ellenfogalom-párok stratégiai jellegű felhasználása a felek önmegjelenítésében.

DISZKURZÍV STRATÉGIÁK

A diszkurzív stratégiák rendszerének felvázolásával az ország társadalmi-gazdasági helyzetéről alkotott tudás konstrukciójának stratégiai jellegére szeretnék rámutatni. A politikai szereplők nyelvi tevékenysége stratégiai jellegű: a megszólalások alapvető célja nem az ellenfél érveinek közvetlen cáfolata, hanem az, hogy a vitát a már ismert értelmezési-percepció rendszer szintjére tereljék. A nyilvános diskurzusban küzdelmet folytatók fő törekvése az, hogy elrejtsek azt, amiről az ellenfél beszél, és megmutassák, amit elhallgat. E stratégiai célkitűzésnek, vagyis a diskurzus szűkítésének, korlátozásának alapvető eszközei az egymással szemben álló diszkurzív stratégiák. A diszkurzív stratégiák szabják meg azt, hogy a politikai problematika adott modelljei, azaz a „rendszerorientált”, illetve „praxisorientált” értelmezési rendszerek miről és milyen típusú tudást jelenítsenek meg. A diszkurzív stratégiák rendszere szimmetrikusan épül fel, ezt igyekszem érzékeltetni a szimmetrikus számozással: az azonos számmal jelzett stratégiák egymás ellenstratégiái.

KORMÁNYPÁRTI STRATÉGIÁK

1. A „válság orvosi definíciója”

A (válság)helyzetet megjelenítő legfontosabb stratégia a kormánypártok számára a „válság orvosi fogalmának”¹¹ használata, vagyis a problémák rendszerszintű, a társadalom belátásaitól független definíciója. A kormány így szimbolikusan a társadalom fölé rendelt, tanári-orvosi szerepet vesz fel.

A szimbolikus fölérendelődés már a kezdetektől megfigyelhető. Március 12-én „a miniszterelnök kijelentette, a kormány mostani intézkedései nem szűk kormányzati érdekeket, hanem az ország érdekeit szolgál-

ják, még akkor is, ha a lakosságnak pluszterheket kell elviselnie” (*Magyar Nemzet*, március 13. 1. old.). „A kabinet el van szánva arra, hogy minden szükséges döntést meghozzon az államcsőd elkerülése érdekében, még akkor is, ha ez nem találkozik a társadalmi partnerek egyetértésével” (tudósítás Bokros Lajos sajtótájékoztatójáról, *Magyar Hírlap*, március 18. 1. old.). A „beteg”, azaz a társadalom állapota organikus folyamatok eredménye, szubjektív érzései függetlenek valódi állapotától. Az intézkedéscsomag tehát mint egyfajta fájdalmas terápia prezentálódik, a kedvezőtlen intézkedések az ország érdekében állnak, függetlenül attól, hogy a társadalom ezt miképp éli meg. Az orvos beteggel szembeni – szakértelméből és a beteg által nem birtokolt tudásából következő – autonóm mivoltát tulajdonítja a kormány önmagának a társadalommal szemben. A válságfogalom illetően használata jogosítja fel a kormánypárti megszólalók körét arra, hogy a közérdeket, az ország „valódi” érdekeit rendszerszinten definiálja.

A válságfogalom ilyen használata a makrogazdaság szintjén észlelt válságot és így a gazdasági rendszer egészét helyezi a politikai probléma központjába, s az egyébként elismert egyéb válságjelenségeket ehhez képest perifériára tolja, a gazdasági rendszer válságából vezeti le, alapvetően a finanszírozhatóság érveivel.

2. „Ok-kiterjesztés” rendszerszinten, a társadalmi következmények virtualizálása

E stratégia a válság orvosi megfogalmazásának stratégiájára épül, és az alábbiakat jelenti: az intézkedések okainak rendszerszintű megfogalmazását, az okok jelentőségének „kiterjesztését” és a rövid távon várható társadalmi következmények helyett a középtávon várható gazdasági következmények tematizálását. Az e stratégiának megfelelő megszólalásokban az okok ténylegesek, és a társadalmi következmények virtuálisak, illetve kisebb súlybal jelennek meg. Az intézkedések okait a kormány által feltárt helyzetdefinícióban leheljük meg. A döntés magyarázására, igazolására sokkal alkalmasabb a döntés kiváltó okainak megjelenítése, mint a várható társadalmi következményekre való reflexió. Láthatjuk majd, hogy a döntés kritizálására ellenzéki oldalon épp a várható következmények hangsúlyozása lesz alkalmas.

Az intézkedéscsomagot kiváltó okok tematizálására és jelentőségük „kiterjesztésére” jó példával szolgálhat a miniszterelnök március 18-ai tévébeszéde (*Magyar Nemzet*, március 20. 5. old.), amelyben az intézkedések okaiként a lépések elmulasztása esetén fenyegető katasztrofális folyamatokat jelölte meg¹². A gazdasági helyzet állapotáért a kormánystratégiák több év, esetleg több évtized káros folyamatait teszik felelőssé¹³. Az intézkedéseket „rendszerszinten” megokoló megnyilatkozások egyik legszebb metaforáját épp a pénzügyminiszter használta: „Senki sem örült a megszorító intézkedéseknek, egyszerűen arról van szó, hogy – Kornai János professzor szavaival – a magyar gazdaság nem bír el egy koraszülött jóléti államot” (*Magyar Nemzet*, március 18. 11.

old.). Mivel a társadalom állapotának jobbra fordulása a rendszerszint-ről definiálható (lásd az 1-es és 7-es stratégiát), a „koraszülött jóléti állam” fogalma is erről a szintről nézve válik jogosulttá, bármit érezzen is az állítólagos jóléttel kapcsolatban az állampolgár. A rendszer válságának okaként jelenik meg az állampolgárok implicit felelősségrevonása: egyrészt a „jövő felélésének” hangoztatásában, másrészt abban, hogy az (addigiakban bővítendőnek ítélt) szociális rendszer jogtalan haszonélvezőire kerül a hangsúly¹⁴.

3. A szükségszerűség bizonyításának stratégiája

A „szükségszerűség bizonyításának stratégiája” alapvetően fontos: a kormánypártok stratégiai törekvése ugyanis az, hogy a problematika központjába ne maguk az intézkedések kerüljenek, hanem a gazdasági rendszer válságos helyzete, és az intézkedéseket mint a helyzet szükségszerű következményeit jelenítsék meg. E stratégia azt sugallja, hogy ha valaki elfogadja a kormány helyzetdefinícióját, akkor el kell fogadnia az ennek kezelésére hozott intézkedéseket is.

A „szükségszerűség bizonyításának stratégiája” nyilvánul meg Bokros Lajos interjújában: „...a kormánynak is egy hatalmas lélektani törés felismerni: üres az államkassza... A lényeg ez: mindenkinek át kell esnie a lélektani válságon, a sokkon, amit okoz a gazdasági-szociális megszorító intézkedéscsomag” (*Magyar Nemzet*, március 25. 11. old.). A helyzetdefiníció és az intézkedések összemosására irányuló törekvés nagyon pontosan kimutatható: az első mondatban a „lélektani törést” a „helyzet” okozza – a kormány számára, a második mondatban pedig már az intézkedéscsomag – a társadalom számára. Ez azt sugallja, hogy az intézkedéscsomag a gazdasági helyzetre adekvát módon reagál. Ezen „összemosási stratégia” a kormánypárti megnyilatkozók egyik legfontosabb stratégiája. Az e stratégiával fellépők mindig igyekeznek hallgatni arról az ellenzéki ellenstratégiáról, hogy a válságdiagnózis nem csak a megvalósult kezelési formát vonhatja maga után.

4. A vitatott körülmények eljelentéktelenítésének stratégiája

E stratégia kétféle módon jelenik meg: a „külsődlegesség hangsúlyozása” és az „utólagos racionalizálás” stratégiáinak formájában. A kormánypártok nem kerülhetik meg a döntések körülményeinek magyarázatát, mert azok jelentik az egyik fő támadási területet az ellenzék részéről. A legfontosabb „kritikus” körülmények a következők: az intézkedések előkészítettsége (hatásvizsgálatok hiánya), a párbeszéd, a tárgyalás demokratikus elvének sérülése, a kormányzat „kapkodása”, a gazdasági intézkedések halogatása a Békesi-érában. E körülményeket a kormánypártok kétféle módon képesek kivonni a problematizált szférából: külsődlegességüket hangsúlyozzák magához a döntéshez képest, vagy a vitatott körülményeket utólagosan racionalizálják.

A külsődlegesség hangsúlyozása stratégiájának megvilágításához rengeteg szöveghelyet találhatnánk, az alábbiakban Baja Ferenc interjújának ide vonatkozó részeit emelném ki (*Magyar Nemzet*, március 25. 15. old.). A társadalommal folytatott kommunikáció külsődlegessége az alábbi módon jelenik meg: „Azt azonban el kell ismernünk, hogy a csomagterv nyilvánosságra hozatalában ügyetlen volt a kormány. Az intézkedések riadalmat keltettek, az emberek értetlenül fogadták a kabinet döntését. Ennek az az oka, hogy nem sikerült megértetnünk az intézkedések célját, pedig éppen a fájsultság és az értetlenség az ilyen program legnagyobb ellensége”. A társadalmi párbeszéd elve nem bír önértekkal, hiszen a megsértésével járó legfőbb probléma az, hogy bizonytalanná válik az intézkedéscsomag végrehajthatósága (és nem azért problematikus, mert demokratikus értékeket sérthet). Láthatóan a hatékonyságelv a megszólalás fő rendezőelve. A párbeszéd mint technika és nem pedig mint politikai etikai elv jelenik meg az alábbi idézetben: „Úgy gondolom, a szociális csomag szakmai kidolgozása során vissza lehet térni a párbeszédre”¹⁵. Az elsődleges cél itt is a rendszer hatékony működése.

A hatékonyságelv rendezőelvévé tétele, azaz a pénzügyi technokrácia diszpozícióinak felvétele fellelhető azon stratégiákban is, amelyek a döntések körülményeinek utólagos racionalizációjára irányulnak. Kétféle „körülménycsoport” szorol racionalizálásra: az egyik az első 8 hónap „tétlensége”, a másik a fent leírt módon „külsődlegessé tett” körülmények (hirtelenség, előzetes tárgyalások hiánya, a korábbi ígéretektől és programoktól való eltérés stb.). Egyrészt tehát: a Békesi-korszak mint aktív és racionális periódus jelenik meg. „Más kérdés, hogy a döntéseket meg lehetett-e volna hozni a társadalmi párbeszéd keretében. Úgy vélem, nem. A kabinet az elmúlt fél évben a társadalmi párbeszéd és az ágazati kompromisszumok mentén próbált kormányozni. Csakhogy a folyamatok nem tették lehetővé a hatékony együttműködést a kormány és a társadalmi szervezetek között, és éppen a társadalmi párbeszéd, az érdekegyeztetés miatt késlekedtek a szükséges döntések”¹⁶. Másrészt: a hirtelenség stb. körülményei nemcsak azért nem súlyos hibák, mert külsődlegesek a döntésekhez magukhoz képest, hanem sokszor egyáltalán nem hibákként jelennek meg, hiszen racionális belátáson alapulnak (a párbeszédes „technika” hatékonyságának belátásán).

E stratégia mindkét típusa láthatóan arra irányul, hogy a saját pozícióhoz képest külsődleges, fölöttünk álló, sürgető, súlyos, magasabb szakértelmet igénylő válság kezelésébe „becsúszó” kisebb botlások jelentőségét elhalványítsa, s „fő” problémaként magát a válsághelyzetet jelenítse meg.

Látható, hogy az 1-es és 2-es stratégia az eltérő helyzetértelmezések elől próbálja elzárni a befogadó gondolkodását, a 3-as számú stratégia az – így egyértelműen definiált – válsághelyzet kezelésének más lehetséges útjai elől, a 4-es számú stratégiák pedig az elől, hogy a végre megtalált „egyedül lehetséges úton” való haladás viszontagságainak túl nagy jelentőséget tulajdonítson.

5. Gazdasági ésszerűség és társadalmi érdekek szembeállításának stratégiája

Az egyik legfontosabb kormányzati stratégia az, hogy az intézkedésekből fakadó legfőbb konfliktust mint a „racionális és szükségszerű” kormányzati lépések, valamint a mindennap megélt élet érdekei, nehézsége, értékei közötti összeütközést ábrázolják. A harc eszerint racionális belátás és irracionális létérdekek között folyik. A kormány szakértelme révén jogosult arra, hogy a lakosság érdeksérelmével rövid távon ne törődjön, lévén az a „valódi”, „hosszú távú” érdekek megvalósulásának feltétele. A kormány „megérett” magatartást folytat, hiszen képes arra, hogy belehelyezkedjen az emberek által mindennap megélt élethelyzetekbe. Emellett azonban képes arra is, hogy mindezt transzcendálja, s erre hívja fel a társadalmat is (prófétikus szerepmegjelölés). A stratégiákban tehát a szakértelem egy magasabb rendű érdek alapján ütközik a mindennapok érdekeivel. A racionalitást szimbolizáló fogalmak, hívószavak így válnak egyenértékűvé, felcserélhetővé az érdeksérellem hívószavaival. A „szak-szerű”, „határozott”, „következetes”, „elkerülhetetlen”, „reális”, „helyes”, „egyedül lehetséges”, „szükséges” így válik egyenértékűvé a „fájdalmassal”, „kellemetlennel”, „húsba vágóval”, „népszerűtlennel”. S a kormánystratégiákhoz lojális, e fogalombokrot „elsajátító” befogadó számára az épp a „fájdalmasság” miatt fellépő ellenzék így válik a „szak-szerűség” ellen fellépővé, irracionálissá.

E stratégia, vagyis a két fogalombokor egymásba csúsztatása nagyban meghatározta a miniszterelnök március 18-i tévébeszédét: „A miniszterelnök leszögezte: a március 12-én hozott döntések felzúdulást okoztak, s több tekintetben megosztották a társadalmat. – Tudom, sokan vélekednek úgy, hogy ez a kormány sem különb elődeinél: az egyébként is nehéz helyzetben lévő családok rovására igyekszik rendbe tenni a dolgokat – állapította meg a kormányfő. – Megértem az indulatokat! Mégis mindannyiunknak arra kell törekedni, hogy az ország valóságos helyzetét mérlegelve cselekedjünk” (*Magyar Hírlap*, március 20. 4. old.), „Bármennyire fájdalmas, szembe kell néznünk azzal, hogy az ország nem engedheti meg magának, hogy nemzeti össztermékének 27 százalékát szociális kiadásokra fordítsa” (*Népszabadság*, március 20. 5. old.). Az idézetekből kiderül, hogy az intézkedések felzúdulást okoznak, megosztanak, indulatokat keltenek és fájdalmasak egyrészt, a valóságos helyzetnek fel-
lelnek meg, szükségszerűek másrészt.

E stratégia jelentőségét példázza az a tény, hogy a március 12-i lépések a kormány szóhasználatában „népszerűtlen intézkedések”-ként jelennek meg: e kifejezés nyilvánvalóan abból meríti létjogosultságát, hogy a népszerűtlen jelző a szükségesség és elkerülhetetlenség jelentéstartalmait implikálja. Az ellenzéknel a racionalitás nem ütközik a társadalmi érdekekkel, sőt a két tényező megfeleltethető egymásnak.

6. A pozitív rendszerprognózisok „jobb életként” való megjelenítésének stratégiája

A kormányzati megszólalók stratégiai törekvése, hogy a gazdasági rendszer szintjén tett pozitív előrejelzéseikben a „jobb élet”, a társadalmi igazságosság ígéretét sugallják. A „külkereskedelmi mérleg javulása”, a „vállalkozások versenyképességének javulása”, „stabilizáció”, „fizetőképesség”, „egyensúly és tartós növekedés”, „vállalkozásösztönzés”, „jövődélmező termelés” stb. az „egészséges gazdaság” metaforáiból az egészséges társadalom metaforáivá válnak, hisz olyan jelenségekként tűnnek fel, melyek az egész társadalom jobblétét egyedül képesek megalapozni. Az emberek érdekei ezért az „ország” érdekéből, tehát a gazdasági rendszer követelményeiből dedukálhatók. Az ellenzéki megnyilatkozók azonban épp a jövőkép hiányát kifogásolják, hiszen az általuk érvényesíteni kívánt témakonstrukcióban a jövő épp a társadalmi életgyakorlat szintjén definiálódik.

A gazdasági helyzet javulása mint „jobb élet” egy a pénzügyminiszter által használt metaforában fejeződik ki a legplasztikusabban: „Ha a kormány a mostani intézkedések eredményeképpen az egyensúly megőrzésével fenntarthatóvá teszi a gazdasági növekedést, akkor – előbb-utóbb – egy előremenekülő politikával ki tudunk lábalni a gazdasági válságból: azaz nagyobb lesz a torta, amiből nagyobb szelét jut azoknak is, akik még mindig rászorulók lesznek. De ha többet lehet elosztani, akkor több jut azoknak is, akik eddig csak egy szoknyával rendelkeztek” (*Magyar Nemzet*, március 25. 10. old.). A rendszerszinten biztosítható jövő pozitív következményei egyrészt tehát a mindennapokban válnak érezhetővé, másrészt Bokros e metaforájával a „rászorulókat” és az „egy szoknyával rendelkezőket”, a leginkább veszélyeztetett rétegeket szólítja meg. Az intézkedések tehát (hosszú távú) társadalmi érdekeket szolgálnak, de csak akkor érvényesülhetnek, ha a (rövid távú) társadalmi érdekek az intézkedések logikája alá rendelik magukat¹⁷. Láthattuk, hogy az előző stratégiából is e belátás következett.

7. „Történelmi fordulat” stratégia

A következő, az eddigiekkel összefüggő stratégia az, hogy a kormányzati megnyilvánulások március 12-ét kivétel nélkül mint „valódi rendszer-váltást”, történelmi eseményt, az addigiakhoz képest éles törésvonalat, „fordulatot” jelenítik meg. E stratégia jelenik meg azon megnyilvánulásokban, amelyek az intézkedéseket az államháztartási reform megindulásaként jelenítik meg¹⁸.

„Valójában most ért véget a Kádár-rendszer Magyarországon – vonta meg az elmúlt vasárnapi kormánydöntés legfőbb mérlegét Szekeres Imre” (*Magyar Nemzet*, március 18. 5. old.). Ez és a hasonló kijelentések a döntés történelmi mivoltát demonstrálják (a történelmi tettet végrehajtó élcsapat teleologikus képének megfelelően), emellett azonban szimbolikus önmegtisztításként is funkcionálnak: a kommunista uralomban való rész-

vételtől „fertőzött” MSZP a kommunista korszak lezárásának hangoztatásával képessé válhat arra, hogy megtisztítsa és transzcendálja önmagát.

8. Teleologikus értelmezési rendszer, a társadalommal közös szimbolikus pozíció kialakításának explicit stratégiái: a) bevonás stratégiája, b) kizárás stratégiája

Az elemzés végére maradt a kormányzati stratégiák egy jelentős csoportja, amely már a teleologikus értelmezési rendszerbe vezet át. A teleologikus beszédmód, értelmezési rendszer többféle stratégiában nyilvánulhat meg (például az „ön-profetizálás” stratégiájában), ezek közül a két legfontosabbat emelném ki. Az eddigiekben látható volt az, hogy a kormány a társadalom fölé rendelődő pozícióból beszélt. Ezért igen fontos számára az, hogy a társadalommal közös szimbolikus pozíciót alakítson ki. Az erre irányuló stratégia egyrészt expliciten is megjelenhet a „megértetés”, „beláttatás” jegyében, általában a saját szimbolikus pozíció elfogadtatásának explicit igényével (8a: a bevonás stratégiája); néha azonban a társadalommal közös szimbolikus pozíciót vesznek fel, s abból kizárják az ellenérdekelt erőket (8b: a kizárás stratégiája).

8a: A saját szimbolikus pozícióba való bevonás a kormány nehéz helyzetének állandó érzékeltetésével történik. Azt, hogy az ellenzék előnyben van a közös szimbolikus pozíció kialakításában, jól mutatja az a tény, hogy az ellenzéki stratégiák sosem kényszerülnek saját jóhiszeműségük mellett és saját helyzetük nehézsége mellett érvelni.

Csintalan Sándor (*Magyar Hírlap*, március 25. 8. old.) a többi „kormánystratégiához” hasonlóan szintén a döntés nehézségét és a negatív következmények vállalását hangsúlyozza: „Vállaltunk valamit, súlyos nehézségekkel találtuk szembe magunkat, de vissza nem fordulhatunk”, „Horn Gyulának egyébként nem volt kétsége afelől, hogy a döntések nyomán mi vár rá. A nehézségekről kétségeink egyébként nekünk sem voltak, amikor egy nappal a kormányzati döntések bejelentése után egyhangúlag támogatásunkról biztosítottuk Horn Gyulát és a kormányt”. Bármilyen nehéz is a döntés, annak felvállalása nem lehet kérdéses, hiszen az elsődleges az ország érdeke, a politikai érdekek ehhez képest másodlagosak. A politikai érdekeket félretevő cselekvés ebből kifolyólag őszinte és jószándékú, morális cselekvés. Az önfelnagyítás szándéka így válik elérhetővé az „önkicsinyítés” (tehát az „ön-másodlagosításnak”, a vállalt feladatban való feloldódás kinyilvánításának) eszközeivel¹⁹.

8b: A közös szimbolikus pozíció kialakítására irányuló másik stratégia: e pozíció meglétének hangsúlyozása. Ez az intézkedéseket mint kollektív vállalkozást, „közös áldozathozatalt” interpretálja, az intézkedések szakrális szinten értelmeződnek, az áldozatot meghozni képes csoportok a profán léthelyzetet transzcendálni képes morál és tudatosság szentségével felruháztak. E szentség papjai természetesen az intézkedéseket végrehajtó kormánypártok.

E stratégia megjelent a pártoktól elvonandó költségvetési támogatásról folyó vitában is. A kormánystratégiák az elvonást mint a közös áldo-

zathozatalnak a pártokra eső részét jelenítették meg, s az elvonások ellen tiltakozó ellenzéki pártok mint a közösségi áldozat alól önérdékből kivonulni akaró, immorális szereplők prezentálódtak²⁰. A rámutatás az ellenzéki pártoknak azon törekvésére, hogy „kivonják” magukat egy egész közösséget érintő intézkedés alól, egyben rámutat az önmagukat „nem kivonók” szimbolikus közösségére is.

‘AZ ELLENZÉK DISZKURZÍV STRATÉGIÁI

A továbbiakban az „ellenzék” fogalma alá az MDF-et, a KDNP-t és a Fideszt sorolom be. Az FKGP, bár megnyilvánulásai a praxisorientált értelmezési rendszert érvényesítik, a többi ellenzéki párttól erősen eltérő módon szólal meg. A kiszáradt megszólalásaiban mindenk felett állnak a politikai–etikai szempontok, igen erős a nemzeti retorika és a társadalmi „szenvedéstörténet” ábrázolása, a megszólalások jelentését az expresszív, indulatos hangvétel, és nem érvek, illetve állítások hordozzák. Persze a többi párt érvei is szelekción és előzetes értelmezéseken alapulnak (erről szólnak a diszkurzív stratégiák). Torgyán és pártja jellegzetesen populista hangszerelésben jeleníti meg a praxisorientált értelmezési rendszert. Ez a többi párttól eltérő stratégiákban és fogalomhasználatban jelenik meg, ennek elemzésére itt sajnos nincs módom.

Az alábbiakban többször használom majd az „ellenstratégia” kifejezést. Ezzel pusztán a három ellenzéki párt megszólalásainak kormánypártokkal való szembeállítására utalok, s nem arra, hogy az ellenzék nyilvános stratégiái pusztán reaktívak lennének. A kormánypártokhoz hasonlóan az ellenzék nyilvános stratégiáit is az jellemzi, hogy az ellenkező oldal megnyilvánulásait pusztán csak beemelik saját helyzetdefinícióikba mint elvetendő álláspontokat, s nem kezelik őket megválaszolandó érvekként. Az ellenzéki megszólalásokra jellemző az indulatos hangvétel, az expresszív, mozgósító jellegű kifejezések használata, amelyek stratégiai jelentősége nyilvánvaló. Mindez az ellenzék minden megszólalását sokkal inkább jellemzi, mint a kormány megszólalásait. A továbbiakban azonban a megszólalások expresszivitásával nem szeretnék foglalkozni, hiszen egyrészt elsődleges céloom itt a helyzet eltérő konceptualizációinak, az egyes megszólalásokat meghatározó általános struktúráknak a feltárása, másrészt tartózkodni szeretnék az indulatos politikai beszédmódhoz köthető „hangulateltetés” stb. implicit vádjainak dolgozatomba emelésétől, hiszen nincs objektív kritériumom a „jogos” és „jogtalan” felháborodás közötti határ kijelölésére, harmadrészt az indulati különbségek nem akkorák – kivéve természetesen az FKGP-t –, hogy igazán lényegesek lennének.

I. A válság „társadalmi” definíciója

A kormánypárti válságdefinícióval szemben álló ellenzéki stratégia követői a válsághelyzetet a mindennapok gyakorlatának szintjén fogalmazzák meg. A válság azt jelenti, hogy a társadalom képtelen újratermelni

önmagát. A válság ilyenén definiálása a társadalmi újratermelődést a mindennapok életgyakorlatába helyezi, a gyereknevelés, tudomány, oktatás, egészségügy állapotának milyenségét azonosítja az újratermelődés esélyeivel, a gazdasági szféra e stratégiákban mindehhez képest egyenrangú vagy alárendelt jelentőségű. A mindennapi életgyakorlat érdekeit sértő intézkedések így mint a válságot elmélyítő, társadalom- (és nemzet-)ellenes lépések interpretálódnak. A „betegség” tehát nem organikus, a társadalom szubjektív elfogultságaitól független fogalom, hanem mindannyiunk által tapasztalható válságállapot. A válság orvosi fogalmától való elhatárolódás „paradigmatikus” esete Isépy Tamás parlamenti felszólalása: „...valahogy úgy érzi az ember, hogy a kezelésnél magáról a betegről feledkeznek meg. Nem nézik meg a beteg tűrőképességét, nem nézik meg humán és érzelmi tartalékait... Pártállástól függetlenül mindannyian érdekeltek vagyunk az ország felemelkedésében, egyformán szeretnénk a gazdaság megerősödését, partnerek szeretnénk lenni és vagyunk minden olyan intézkedésben, amely nem jár ilyen szociális hatásokkal, hanem a beteg állapotát, a beteg tűrőképességét figyelembe véve igyekszik a bajokra az orvosságot megtalálni” (OFHJ, 1995, 5954. old.). A beteg állapotát és tűrőképessége láthatóan egymással összefüggő fogalmak.

A gazdasági rendszer mint az egyének által végzett tevékenység és nem mint absztrakt rendszer jelenik meg, a gazdaság mindenkori állapota így az egyének helyzetének derivátumaként értelmeződik (a kormánypártokhoz képest fordított reláció). „A gazdaságpolitikának pedig végre meg kellene értenie...: csak stabil társadalom lehet stabil gazdaság alapja”²¹. A társadalom instabilitására mint válságra érzéketlen kormányzati gazdaságpolitika tehát gazdasági szempontból is irracionálisan cselekszik, mert a társadalmi újratermelődés (azaz az emberi erőforrások újratermelése) intézményes feltételeit „lehetetleníti el”. A válságból kivezető út (magához a válsághoz hasonlóan) szintén az életgyakorlat szintjén definiálható: „nemzeti sorskérdésünk, hogy az emberi erőforrások fejlesztését kell modernizációs programunk alapvető céljává tennünk” (Kis Gyula, *Magyar Nemzet*, március 25. 11. old.).

2. Oktulajdonítás és következmény-kiterjesztés praxisszinten

Az intézkedések okainak hangsúlyozása, mint láthattuk, a kormánypárti stratégiákra jellemző. Az ellenzék ellenstratégiai elsősorban nem arra irányulnak, hogy az intézkedések okainak alternatív interpretációit fogalmazzák meg, hanem arra, hogy a várható társadalmi következményekről beszéljenek. Az ellenzéki megszólalók

a) az okinterpretáció és következmény-interpretáció kormányzat számára kedvező arányával (tehát az okok hangsúlyozásával és „kiterjesztésével” és a következmények virtualizálásával) szemben a társadalmi következmények „kiterjesztésére” helyezik a hangsúlyt;

b) a következményeket praxisorientáltan interpretálják, tehát nem a gazdasági rendszer szintjén;

c) a döntések okainak nem-rendszerszintű interpretációját adják: a döntéseket kikényszerítő helyzet vagy mint a kormány inkompetenciájának eredménye jelenik meg, vagy pedig egy eltitkolt kormányzati szándék sejlik fel az intézkedések mögött.

A katasztrofális következmények hangsúlyozásának leggyakoribb metaforái a „jövő felélése” mellett: a „társadalom kettészakadása”, a gazdaság(!), oktatás, egészségügy stb. „ellehetetlenülése”, „nemzetvesztés”, a leginkább expresszív pedig talán a „gyilkos kormányosortűz a közeposztályra” kifejezés. E kifejezések létjogosultságát a mindennapok szintjén várható következmények súlyossága bizonyítja. E metaforák nem igényelnek részletes dokumentációt ahhoz, hogy érvényesüljenek, hiszen retorikai eszközök.

A következmények jelentőségének „kiterjesztése” arra irányul, hogy a megszólaló a csomagtervet minél nagyobb szférára vonatkozóan hátrányosnak tüntesse fel. Ez összefüggésben áll azzal az önprezentációs stratégiával, miszerint mindkét oldal igyekszik önmagát mint minél több és nagyobb csoport érdekeit megjelenítő aktort ábrázolni. A kormányzati oldal ezt úgy igyekezett megtenni, hogy az „ország” valódi érdekeire hivatkozott. Az ellenzék ezzel szemben kihasználja az intézkedések nyomán valóban bekövetkező érdeksérelem tényét, és minél több társadalmi csoport érdekeire hivatkozik. Az ellenzéki megszólalók szerint a csomagterv ennek megfelelően nemcsak a családokat, egészségügyet, oktatást, tudományt sújtja, hanem például az önkormányzatokat is²². Az önkormányzatok érdekei (vagy máskor: a demokrácia érdeke²³), a társadalmi érdekek és a jövő biztosításának feltételei így azonosként jelennek meg, mint az ellenzék által képviselt osztálytársadalmi érdekek, s a kormányzati tevékenység pedig mindezzel szemben áll.

3-4. A körülmények középpontba helyezésének stratégiája, a politikai etikai – jogszerűségi rendszer érvényesítése

A „körülmények hangsúlyozásának” stratégiája a kormány dilettantizmusának bizonyítására irányul: a szakértelem és racionalitás megvonásának e stratégiája az ellenzéki megszólalások egyik legfontosabb jellemzője. E stratégia azért kapta a 3-as és 4-es számot egyszerre, mert a 3-as és 4-es számú kormányzati stratégiának egyaránt ellenstratégiája. E két kormányzati stratégia arra irányult, hogy a hangsúlyt a helyzet felismerésére helyezze és csak egyféle kezelési mód létét sugallja (3), s hogy eme „egyedül lehetséges” kezelési mód körülményeit kivonja a problematizált szférából akár „elmásodlagosítással”, akár „utólagos racionalizálással” (4). Az ellenzék ellenstratégiája viszont épp ezen „egyéb körülményeket” állítja előtérbe, s teszi a kormányzati döntés megítélésének alapvető kritériumává, s ezzel a helyzetfelismerést középpontba állító kormányzati stratégiával (3) is szembekerül. A stratégia funkciója egyúttal az, hogy a gazdasági és államháztartási helyzet állapotáról elvonja a figyelmet.

Ez a stratégia arra irányul, hogy szemben azon kormányzati erőfeszítésekkel, amelyek a döntések kritikus körülményeit elválasztják a válság fogalmától, a válság definiálása épp e körülményekre alapozva történjen. Az ellenzéki megszólalásokban szó sincs „felsőbb” kényszerként jelentkező, a mindennapi belátások „fölött” álló válságról, amelynek súlya és a kezeléséhez szükséges bátorság legitimálhatná a kezelés kisebb botlásait. A válság léte egyértelmű, a gazdaság helyzetének kritikus állapotát nem kérdőjelezi meg egyetlen ellenzéki megszólaló sem, bár nem elsősorban gazdasági válságról van szó. A döntések előzményei, a Békesi-korszak „halogató” időszaka az ellenzéki megnyilatkozásokban mint a gazdaság kritikus állapotát előidéző kormányzati tevékenység időszaka jelenik meg. Talán a leggyakoribb ellenzéki stratégia a döntéshozatal körülményeinek vitatása: idetartozik az előkészítetlenség vádja, a hatásvizsgálat hiányának, az átfogó koncepció hiányának vádjai. A döntések gyors meghozatalát elítélik mint kapkodást, felületességet, előkészítetlenséget, szemben a gyorsaságot a hatékonyság nevében legitimálni igyekvő kormánystratégiákkal. Ezek szerint a kormányzati döntések épp e körülmények miatt destabilizáló hatásúak.

A *Magyar Nemzet* tudósítása szerint „példátlanok és elfogadhatatlannak nevezte Kónya Imre, az MDF frakcióvezető-helyettese a kormány legutóbbi gazdasági csomagtervét, amelyet a politikus szerint a teljes szakmai és politikai előkészítés hiánya jellemez, s amelynek megalkotásánál kizárólag a megtakarításokat vették figyelembe, s nem számoltak az elvonások hatásaival” (*Magyar Nemzet*, március 18. 5. old.). Láthattuk a „következmény-kiterjesztő” stratégiáknál, hogy a döntések társadalmi hatásait az ellenzék katasztrófálisként jeleníti meg. A hatáselemzések hiányának vádja ezért nem pusztán a következmények bizonytalanságát jeleníti meg, hanem a katasztrófális következmények bizonyosságát. Számonkérésük épp ezért lehet a döntések körülményeit vitató megszólalások egyik alapeleme²⁴.

A kritikus körülmények kihangsúlyozásának stratégiája nyilvánul meg a „politikai etikai – jogszerűségi” értelmezési rendszer érvényesítésében is. Mint erre már utaltam, az intézkedések ezen értelmezési szinten általános etikai elvek alapján találatnak elfogadhatatlannak. Az addigi ígéretek, megállapodások megszegésének vádja, a puccsszerűség vádja, a diktatórikus intézkedések, hazugság, igazságtalanság, érzéketlenség, agresszió, rossz szándék, nemzetietlenség stb. itt részletesen nem elemzendő vádjai mind ezen értelmezési szint érvényesítésére irányulnak. A válsághelyzet ezen értelmezés alapján nem a közvetlen válságot jelenti, hanem általános alapelvek sérüléséből fakad.

Az első négy stratégia az ellenzéknel is láthatóan egymásra épülő és kizáró jellegű, ugyanúgy, ahogy kormánypárti oldalon is: „egymásra épülve” próbálják korlátozni a befogadót a válsághelyzet elgondolásában. Az első stratégia arra irányul, hogy a politikai problematika középpontjába emelje a válság kormánypárti, orvosi definíciójában kiszorított szférákat, s így elhallgassa azon hatékonysági és finanszírozási szempontokat, amelyek az említett „kiszorítást” alátámasztják. A praxisorientált válságdefiníció nézőpontjából nyilvánvalóan a válság kezelése is eleve

mást kell jelentsen, mint a makrogazdasági rendszer kezelését. A második stratégia célja az, hogy a befogadó elől elzárja a makrogazdasági helyzet súlyosságáról szóló rendszerszintű kormánypárti érveket, s az intézkedések káros társadalmi következményeire vonatkozó érveknek nyisson teret. A 3-as, 4-es stratégia az intézkedések körülményeit állítja középpontba, ezzel a válsághelyzet alternatív kezelési módjaira hívja fel a figyelmet, anélkül, hogy e kérdést „rendszerszinten” vitatná meg a kormánypártokkal.

5. A szakmai, intézményes és társadalmi elvárások összecsúsztatásának stratégiája

A „helyzet” és „társadalom” problémája a kormánypártoknál a „racionális” és a „fájdalmas” fogalmainak egyenlősítéseként jelent meg, vagyis a „hosszú távú”, „valódi” racionalitás szükségszerű győzelmeként a rövid távú, „öngyilkos” társadalmi érdekek felett. Az ellenzéki megszólalásoknak ezzel szemben igen fontos jellemzője az, hogy a közgazdasági és szociálpolitikai szakértelem diktálta magasabb rendű (nemzeti, hosszú távú) érdekek, az intézményes és ágazati (önkormányzatok, oktatás, egészségügy) érdekek és a társadalmi gyakorlat diktálta (mindennapos) érdekek nem kerülnek egymással konfliktusba. Az alábbiakban elemzendő stratégia a szakmai, intézményes és társadalmi elvárások, érdekek összefüggésének bizonyítására irányul.

A kormány „fiskális”, „rövid távú”, „megalapozatlan”, „számokban és nem társadalomban gondolkozó” stb. szemléletének bizonyítására rendkívül sok szöveghelyet találhatunk, amelyekről többé-kevésbé egyértelműen látható, hogy a szakmaiatlanság vádját és a társadalmi érdekek megsértésének vádját együttesen jelentik meg, és egymásból vezetik le. A szociálpolitikus (valamint egészségügyi szakértői, oktatáspolitikusi) szakértőiség és a társadalmi érdekek képviselésének egybecsúsztatására nem kell külön példát hoznunk, hiszen minden szociálpolitikai érv nyilván „társadalombarát”. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy pusztán pénzért és juttatásokért való lobbizást jelentene e szakértőiség. Pártokon belüli megtestesítői Kis Gyula, Pusztai Erzsébet, Surján László, Pokorni Zoltán. Természetesen sok hivatkozás történik a vitában megszólaló független szakértőkre is, elsősorban Ferge Zsuzsa véleményére. Az alábbiakban egy másik problémával szeretnék foglalkozni, amely azonban igen fontos és érdekes jellemzőkkel bír: a közgazdasági szakértelem és a társadalmi érdekek összecsúsztatásának stratégiájáról van szó.

E stratégia nyilvánul meg például a KDNP ügyvezető elnökségének és parlamenti képviselőcsoportjának március 13-án az MTI-nek eljuttatott nyilatkozatában, amely a gazdaságpolitikai és a társadalmi elvárások azonosságát sugallja: „a kormány március 12-én bejelentett gazdaságpolitikai intézkedései súlyos gazdasági és szociális következményekkel járnak. A bejelentett intézkedések egyensúlyjavító céllal történnek, valójában azonban egy rendkívüli mértékű inflációs hullámot idéznek elő”

(*Magyar Nemzet*, március 14. 6. old.). A gazdasági és szociális következmények egymás mellett említése azt demonstrálja, hogy a két szféra összefügg egymással, mivel a kormányzati döntések mindkettőt egyszerre sújtják. (Emlékezhetünk: a kormányzati oldalon a szociális és gazdasági szféra ellentétes érdekeit hangsúlyozták.) A kétféle elvárásrendszer összefüggését sugallja az „egyensúlyjavítás” és az „inflációs hullám” szembeállítás is. Azáltal, hogy az infláció fogalmát mint „egyensúlytalanságot” értelmezik, ismét a mindennapi életgyakorlat tapasztalataival összeegyeztethetően fogalmazzák meg kritikájukat. Ezzel elhallgatják az egyensúly fogalmának a kormány számára kedvező, különböző pénzügyi mérlegek egyensúlyára vonatkozó jelentését²⁵.

6. A pozitív jövőkép hiányának hangsúlyozása, a „jobb élet” praxisorientált megfogalmazásának stratégiája

E stratégia az eddigieknek megfelelően szemben áll a kormány azon törekvésével, hogy a pozitív rendszerprognózisokat egy „jobb élet” kifejezéseiként jelenítse meg, azokat önértékkel bírónak, a társadalmi igazságosság jövőbeni megvalósítóinak ábrázolja. A pozitív, a társadalom számára világosan vázolt jövőkép hiányának felemlegetése az ellenzék egyik legfőbb stratégiája. A „jobb életet” ennek megfelelően elsősorban nem a makrogazdasági mutatók vagy az államháztartási mérlegről adott helyzetjelentések alapozzák meg, hanem a társadalmi újratermelődés mindennapos szintjének stabilitása. Az ellenzéki stratégiákban a társadalmi igazságosság sérülése igen súlyosként jelentődik meg, ezért összeegyeztethetetlen a „jobb jövő” vagy a „boldogulás” fogalmával. E stratégia határozza meg mindazokat a megszólalásokat, amelyek hiányolják azt az átfogó stratégiai programot, amely alkalmas lenne a válság megoldására. Az ellenzéki jövőkép a „versenyképesség”, „növekedés”, „stabilitás” legyen-állapotát a társadalmi problémák figyelembevételével, egyfajta organikus társadalmi újratermelődés biztosításából kiindulva ígéri megteremteni. Ennek feltétele persze az, hogy elhallgassa az újratermelődés rendszerorientált megjelenítésének szempontjait.

7. A „semmi változás” stratégia

Arra irányul, hogy megkérdőjelezze azt a kormánypárti állítást, miszerint az intézkedések éles törésvonalat jelentenek az addigiakhoz képest. Természetesen a „semmi változás” stratégia sem reaktív, hiszen az ellenzéki megszólalásokban kezdettől fogva kimutatható. E stratégiában március 12-e mint az eddigi kormányzati politika szerves folytatása jelentődik meg, mint az eddigi kormánypolitikát jellemző kapkodás, koncepciótlanság, dilettantizmus, társadalomellenesség legutóbbi példája, vagy épp mint a 80-as évek „válságkezelő” programjának folytatása: „az a csapat, amelyik itt fölállt, egy dologhoz ért igazán: a válságmenedzseléshez. És ha nincs válság, akkor csinálnak maguknak, hogy legyen mit menedzselni”

(Szabó Iván, *OFHJ* 5960. old.). Láthattuk, hogy a jelenlegi helyzet okaként az azt tematizáló ellenzéki megszólalások – ha nem sanda kormányzati szándékot próbáltak sejtetni – a Békési-korszak „halogató”, „elodázó” stb. politikáját vagy Bokros rögtönzéseit jelölték meg. E stratégiáknak teljesen megfelel az itt elemzett stratégia, amely az addigi kormányzati tevékenység hasonló jellemzését adja, s a csomagtervet az addigi tevékenységek horizontjában jeleníti meg, mint annak megfelelő, abból fakadó, ismét a kormányzat inkompetenciáját bizonyító intézkedést. A „semmi változás” stratégia nyilvánvalóan megkérdőjelezi a kormányzati oldal önmagának tulajdonított „történelmi” szerepét. Mára, a gazdasági stabilizációs diskurzus időszakában e stratégia eltűnt, a Bokros-csomag az ellenzéknél mint katasztrofális történelmi fordulat jelenik meg.

8. A közös szimbolikus pozíció

kialakítására törekvő kormánypárti stratégiának az ellenzéki oldalon nincs közvetlen ellenpárja, azonban ez természetes, hiszen a praxisorientált értelmezési szint eleve közös szimbolikus pozícióra épít, azaz arra, hogy a társadalommal közösnek nyilvánított szimbolikus pozícióból a kormányt kizárják. Hasonlóképp nincs közvetlen ellenpárja a teleologikus megnyilatkozásoknak sem, hiszen az ellenzék minden szavával eleve a kormánypárti teleológia hamisságát hirdeti.

Az eddigiekben az ország gazdasági-társadalmi helyzetéről való tudás konstitúciójának stratégiai meghatározottságait próbáltam meg feltárni. Az olvasó számára feltűnhetett az, hogy az idézetek nagy része akár több stratégia illusztrálására is alkalmas. Ez nem véletlen. A diszkurzív stratégiák ugyanis nagymértékben egymásba fonódnak, így képesek arra, hogy koherens rendszerré álljanak össze, feltételezzék egymás – és az egész értelmezési rendszer – jelenlétét. Az a kiterjedt implikátúra, amely az egyes stratégiákat jellemzi, igen fontos abból a szempontból, hogy a szereplők a hallgatósággal az egész értelmezési rendszert képesek legyenek elfogadtatni, s ne csak a részelemeit. Az a tény ugyanis, hogy a vita minden megszólalása implikálja a megszólaló számára kedvező értelmezési horizont egészét, a befogadó korlátozását jelenti a különböző szempontrendszerek közötti válogatásban, s így a megszólalások a társadalmi világ elgondolásának kereteit kényszerítik a befogadóra. Ugyanezt szolgálja a stratégiák kölcsönös érzéketlensége a másik oldal problémakezelésére és fogalmi rendszerére. A szereplők nyilvánvaló célja az, hogy az ellenfél érveit ne közvetlenül cáfolják, hanem közvetve, azáltal, hogy nem beszélnek róluk, illetve másra vonatkozó érveknek tulajdonítanak relevanciát. A kiterjedt implikátúra és az „elhallgatások dinamikája” a stratégiák mindegyikét jellemzi, ezen alapul az elgondolható határainak megszállására irányuló törekvés, amely a vita szereplőinek fő célja. A meggyőzésnek e formája azért hatékonyabb, mint a racionális vita, mert a határokon túl eső, tehát az értelmezési rendszerekben elhallgatott dolgoknak nemcsak a relevanciáját tagadja, hanem a politikai kozmoszból a káoszba, a normalitás szférájából az abnormalitás szférájába utalja azokat²⁶.

Az eddigiekben feltérképeztük a politikai problematika kormány és ellenzék által megjelenített modelljeit. Arra a problémára, hogy ezen értelmezési-percepciók rendszerekből a két oldalon milyen önmegjelenítési formák nőnek ki, e tanulmányban nincs mód reflektálni, csak néhány ehhez fűződő általános észrevétel megfogalmazására van lehetőség.

ÖNIDENTIFIKÁCIÓS STRATÉGIÁK

A felek önmegjelenítését szimmetrikus szerkezetűnek nevezhetjük, mert az önmaguk és a másik közötti különbségeket azonos rendszerben fogalmazzák meg, az alábbiakhoz hasonló ellenfogalom-párok segítségével: én = felelős, őszinte, igazságos, a rend megteremtője stb.; másik = felelőtlen, hazug, igazságtalan, destabilizáló stb. mindkét oldalon. A kormányzati és ellenzéki szereplők egymáshoz meglepően hasonlóan körvonalazzák az önmaguk és ellenfelük közötti különbségeket. Mindkét oldal a politikai nyelv azon bevett toposzait használja, amelyek a „politikai Én” és a „politikai Másik” elkülönítésére alkalmasak. A felek azért képesek azonos fogalmakkal, fogalom párokkal leírni a maguk és ellenfeleik közötti relációt (amely viszony alapvetően az én = racionalitás és morál – másik = irracionalitás és immoralitás szerkezetet veszi fel), mert az „én” és a „másik” fogalmainak referenciáját a megszólalók a saját értelmezési rendszereik szintjére helyezik²⁷. (Eltérő alapállásból tartja magát felelősnek, illetve a másikat felelőtlennek mindkét fél.) Az az önidentifikációs modell, amelyet a kormánypártok és ellenzéki pártok a Bokros-csomag vitájában és azóta mindmáig megjelenítenek, a politikai problematikának rendszerorientált, illetve praxisorientált modelljeiből kiindulva értelmezhető.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

1) A politikai problematika (e kifejezés alatt a politika szférájában felmerülő problémák, jelenségek, témák, ügyek strukturált halmazát értjük) hiteles és egyértelmű nyilvános megfogalmazása alapvető fontosságú kihívás a politikai szereplők mindegyike előtt. A Bokros-csomag vitája tekinthető a gazdasági stabilizációs diskurzus kezdetének: az ott megfogalmazódó értelmezési modellek és önmegjelenítési formák máig strukturáló erővel bírnak. A gazdasági stabilizációs diskurzus átrendezte a politikai megkülönböztetések addigi terét, az egymással szemben álló felek már nem a hagyományos ideológiai törésvonalak szerint szerveződnek táborokba (állandó vitatéma: ki a szocialista, liberális, konzervatív, ki a baloldali, jobboldali). Várhatóan a politikai problematikák legerőteljesebb újrafogalmazásának, a választási kampánynak központi motívuma lesz a gazdasági stabilizációs diskurzus.

2) A vitában megjelenő értelmezési rendszerek a válság fogalma köré szerveződnek, a megszólalások alapvető téje tehát az lesz, hogy a válság fogalmát definiálják. A válsághelyzetet tematizáló értelmezési rendsze-

rek diszkurzív ellenstratégiák és ellenfogalmak alternatív rendszereiben jelennek meg.

3) A kormány saját jelenlétének legitimitását a helyzet és saját maga megjelenítésének „rendszerorientált” modelljéből vezeti le, amelynek lényege az, hogy az anómiafogalmat közvetlenül az államháztartási-makrogazdasági rendszer, közvetve a gazdaság (mint rendszer és nem mint tevékenység) egészének szintjére tolja. A folyamatot úgy értékelhetjük, hogy egy politikai vállalkozócsoporth (nevezetesen a kormány mögött álló három elitcsoport egyike, pénzügyi-technokrata, illetve reformközgazdász szakértői csoport²⁸) átstrukturálja a legitim politikai problematika egészét, olyan relevanciarendszer és fogalomhasználati módok hivatalossá tételével, amelyek szerint e csoport a helyzetet az addigiakban elgondolta. Az a nyelvi folyamat azonban, amely az anómiafogalmat rendszerszintre tolja, erőteljes diszkurzusszűkítő technikák segítségével ment végbe, s a mellérendelt pozícióból a kormánypártokat szimbolikus fölrendelődésre készítette. A politikai problematika definiálásának korábbi kísérleteivel szemben, ahol az állampolgári felelősség kérdése nem merült fel (Dániel 1995), a Bokros-csomag vitájában megjelenik: a jövő elfogyasztásáról, feléléséről beszélnek, s a szociális juttatások addig méltányosnak (sőt, bővítenedőnek) ítélt rendszeréről a jogtalan juttatásokat élvezők nagy számára került át a hangsúly.

4) Az ellenzék saját jelenlétének legitimitását a helyzet és önmaga megjelenítésének „praxisorientált” modelljéből vezeti le, amelynek lényege az, hogy a válságfogalmat a társadalmi újratermelődéssel intézményrendszerének szintjére, azaz a gyereknevelés, oktatás, egészségügy, tudomány szintjére helyezi, s a társadalom/állampolgár szimbolikus pozícióját veszi fel. Ezáltal képes arra is, hogy ne vegyen tudomást a kormány által megjelenített racionalitás szempontjairól, s saját „szakértőiségéből” kiszorítsa a finanszírozhatóság és a különböző pénzügyi mérlegek egyensúlyhiányából fakadó veszélyek kormány által hangsúlyozott szempontjait. A praxisorientált válságfogalom révén az ellenzék által legitimálni kívánt problematika központjába a gazdaság mellé a mindennapos érdekek és elvárások teljes joggal kerülnek be: „a gazdaság helyzetét kezelni kell, de élni is kell” (Kádár, *OFHJ*, 5969. old.). Az ellenzék a társadalomhoz képest mellérendelt pozícióból szólal meg, a szakértelem racionalitását nem választva el a mindennapos életgyakorlat feltételezett érdekeitől. Stratégiai törekvés az ellenzék részéről az, hogy a kormányzati oldal diszkurzusszűkítő erőfeszítéseit meggátolja, megakadályozza azt, hogy az oktatás, egészségügy, gyereknevelés helyzetét a kormányzat a finanszírozhatóság makrogazdasági prizmján keresztül láttassa. Az állampolgári felelősség kérdése helyett igen nagy súllyal tematizálódik a kormányzati felelősség kérdése.

5) A kormányzati oldal hátrányban van az ellenzéki oldallal szemben. Láthattuk, hogy a rendszerszintű témakonstrukció alapvető jellegzetesége az igény a polgárok érdekeinek újradefiniálására egy „magasabb” racionalitás jegyében. Az ellenzék ezzel szemben megerősíteni igyekszik a hallgatót abban, ahogy saját érdekeit elgondolja. Önmaguk legitimitását tehát ellenfelük döntéseire vonatkozó reflexióik, s nem saját dönté-

seik igazolása alapján remélik biztosítani, s ez sokkal előnyösebb pozíciót biztosít nekik a kormánypártokénál. A kormány felelőssége tehát eleve sokkal erősebben vetődik fel, mint az ellenzéké, s így a számonkérés aktusa szinte kizárólag az ellenzék privilégiumává válhat. További hátrány a kormányoldal számára, hogy igen erős belső ellenzék lép fel a nyilvánosság előtt, sokkal közelebb állva az ellenzék értelmezésmódjához, mint a kormányéhoz; ezzel a jelenséggel az ellenzéknél nem találkozhattunk. Szintén a kormány számára hátrányos a sokféle társadalmi szervezet praxisorientált fellépése és tiltakozása.

6) Ugyanakkor fontos látni azt is, hogy a kormánypárti oldal hátránya nem abszolút hátrány: a problematika strukturáltsága szempontjából a kormányzati oldal van előnyben. Az ellenzék által megjelenített valóságkép jóval „szétfolyóbb”, kevésbé rendezett, ennek oka a diskurzus bővítésére irányuló (tehát minden érdeket felvállaló) ellenzéki stratégiák dominanciája, talán ezzel is magyarázható, hogy az ellenzék nem volt képes lényeges támogatottságbeli előnyre váltani kritikáját. Jelentős népszerűség-növekedést egyedül az FKGP tudott elérni populista megszólalásaival, amely egyrészt jóval erősebben épít pusztán hangulati elemekre, másrészt a kormánypártokéhoz hasonlóan jól strukturált problematikát jelenít meg – a mögöttesen felsejlő összeesküvéselméletnek köszönhetően. Feltételezhető, hogy az ellenzéki pártok azóta bekövetkező radikalizálódása jórészt az FKGP e népszerűség-növekedésének élményéből táplálkozik.

A Bokros-csomag nyilvános vitájának elemzésével arra próbáltam rávilágítani, hogy milyen kontextusban jöttek létre és milyen rendszerbe szerveződtek azok a tapasztalatok, amelyekre alapozva az ország helyzetét mindmáig értelmezni tudjuk (ez persze csak egy, de talán a legfontosabb problémakör helyzetünk megértésében). Ha a politikai termékek monopolizálásának bourdieu-i tételét elfogadjuk, el kell fogadnunk azt is, hogy bármiképp is észleljük a jelenkori Magyarország problémáit, eredményeit és ezek egymáshoz viszonyított súlyát, relevánsnak érzett tapasztalatainkat jelentős részben a Bokros-csomag vitájában kikristályosodott értelmezési rendszerek alapján halmozzuk fel és rendezzük – akár szavazatokban is mozgósítható – véleménynyé.

JEGYZETEK

- 1 Erre Fóti Péter (Fóti 1995) mutat rá a Bokros-csomagról írott tanulmányában.
- 2 Az alábbi tanulmány egy tartalomlemezés erősen rövidített összefoglalása, s így sokszor pontosan a legérdekesebb részek hiányoznak belőle – az elemzett szövegek. E kényszerű hiányosságért elnézést kérek.
- 3 Bourdieu politika-szociológiájának természetesen alapvető része a szerzőnek a „strukturák homológiájáról” vallott elképzelése, valamint osztályszemlélete, ezek azonban csak erős fenntartásokkal használható elképzelések egy vitaelemzésben, itt nem is alkalmazom ezeket.
- 4 Ennek feltétele természetesen az, hogy a „politikai érdek” fogalmát is az adott szereplő megfontolásaitól függetlenül definiáljuk, s axiómaként elfogadjuk, hogy bármely szereplő politikai érdekeit a politikai mező struktúrájában elfoglalt helye határozza meg. Ez

- egyébként összhangban áll Luhmann rendszerelméleti felfogásával (Fokol 1988). Az „objektív stratégia” fogalmáról lásd Bourdieu 1978. A stratégiai cselekvés ennek megfelelően nem azért tekintendő stratégiaiának, mert racionális kalkuláción alapul, hanem mert objektív érdekeket érvényesít.
- ⁵ Ebben az összefüggésben közömbös, hogy egyes problémák túlhangsúlyozása mennyiben volt a kormány és mennyiben a vele jórészt szemben álló sajtó tevékenységének eredménye.
- ⁶ A pontos hivatkozásokot és rövidítéseket lásd a forrásjegyzékben.
- ⁷ A „hivatalos” pártvéleményt a pártok legfelsőbb köreibe tartozó politikusok határozzák meg, ami érthető, hiszen ők a leginkább felelősek a párt szimbolikus egységének fenntartásáért, és ők azok, akik a pártvélemények termelésében központi helyet foglalnak el. Az elemzésnek nem célja az sem, hogy az összecsapó gazdaságpolitikai elméletek premisszáit elemezze; nem célja az sem, hogy a konkrét situációt írja le minél pontosabban, pl. Bokros politikusi fellépéseit, vagy a pártok hivatalos véleményeivel szembeforduló „belső ellenzék” fellépését.
- ⁸ A kifejezéseket Lengyel Lászlótól kölcsönöztem. A kormányzat Bokros előtti és utáni önképéről lásd Lengyel 1995.
- ⁹ Ezek a „legsűrűbben” az alábbi szöveghelyeken fordulnak elő: Horn Gyula és Bokros Lajos sajtótájékoztatója március 12-én (lásd a 13-ai lapokat), Horn Gyula *Népszavának* adott interjúja (*Népszava*, március 16. 1–6. old.), Horn Gyula tv-beszéde (lásd a 20-ai lapokat), Bokros Lajos interjúja (*Magyar Nemzet*, március 25. 13. old.), Csintalan Sándor az elnökségi sajtótájékoztatókon (pl. a március 14-i lapokban), Csintalan Sándor interjúja (*Magyar Hírlap*, március 25. 8. old.); valamint Horn és Szekeres vonatkozó parlamenti felszólalásai.
- ¹⁰ Arra az igen fontos tényre, hogy a praxisorientáció egyszerre jelenik meg mint egyéni szenvedéstörténet és mint dezintegrációs fenyegetettség ábrázolása, Rényi Ágnes hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.
- ¹¹ A kifejezést Habermas (1985) „Mit nevezünk ma válságnak?” című cikkéből vettem át. A válság orvosi fogalmán Habermas a következőket érti: „A válságos történés, a betegség objektív dolognak látszik... az illető szervezetnek a kívánatos (»legyen«-) állapotától, azaz az egészséges, normálállapottól való eltérése megfigyelhető és szükség esetén indikátorokkal mérhető is. A beteg tudata itt nem játszik szerepet; hogyan érzi magát és hogyan éli át betegségét, az legfeljebb szimptomája a folyamatnak, melyet ő aligha befolyásolhat.”
- ¹² Horn a kormánydöntés napján a HÉT című műsorban az intézkedéseket az ország tartóhatatlan pénzügyi helyzetével indokolja. „Horn az intézkedéscsomaggal kapcsolatban elmondta: az ország pénzügyi helyzete tarthatatlan, mind a hazai, mind a nemzetközi szakmai körökben hosszas konzultáció folyt a kialakult helyzetről. Egyetértettek a változtatás szükségességével, ellenkező esetben ugyanis az ország nemcsak a fizetésképtelenség, hanem az államcsőd felé sodródik” (*Népszabadság*, március 13. 4. old.). Lásd még ugyanitt Kunce Gábor interjúját.
- ¹³ Lásd erről például Pető Iván parlamenti felszólalását március 13-án, vagy Horn március 12-i sajtótájékoztatóját.
- ¹⁴ „Tudjuk, hogy miközben milliók szegényednek el, ugyanakkor a szociális ellátó rendszerben egyfajta egyenlőségi érvényesül, legyen szó akár családi pótlékról, az egészségügyi ellátásban való részvételről és bizonyos mértékig a munkanélküli segélyekről. Ezt a jelenséget még tetézi a csalások, kijátszások széleskörűen elterjedt gyakorlata is. Háttér ezen is változtatni kell” (Horn Gyula, *OFH*, 5946).
- ¹⁵ Nagyban hasonlít Baja véleményéhez Bokros Lajos nyilatkozata (*Magyar Nemzet*, március 25. 10. old.): „...az egyetemisták, főiskolások nem a kétezer forint, hanem a bevezetés módja ellen tiltakoznak, ami nem volt igazán szép, elismerem. Csak hát most korszakhatár van...”. A kényszerhelyzet legitímálja a demokratikus értékek sérülését.
- ¹⁶ A miniszterelnök tévényilatkozatának több önfelnagyító megnyilatkozása is a „tétlenkedést” racionalizálja: „Önök lehetnek a tanúi, mennyi mindent megpróbáltam azért, hogy elkerüljük a társadalom további megpróbáltatásait” (*Népszabadság*, 20. 5. old.).

Horn a „tétlenkedés” időszakát tehát az alternatívakeresés periódusaként jeleníti meg.

- ¹⁷ „A megváltoztatás nem megy könnyen: az oktatási, egészségügyi, jóléti, szociális kiadások szinten tartása, korlátozása szükséges ahhoz, hogy a másik oldalon a túladóztatást megszüntessük. Ha ez megkérdőjelezhető, illetve a gazdasági növekedés feltételei kialakulnak, akkor lesz remélhető, hogy egyre nagyobb adóbevétel keletkezik, melyből fedezni lehet az úgynevezett humán infrastrukturális ellátórendszerek finanszírozásának bővítését” (Bokros-interjú, *Magyar Nemzet*, március 20. 15. old.). Az intézkedéscsomag a „jobb élet” lehetőségének és az igazságosság elvének hordozójaként jelenik meg Horn tévébeszédében is: „Meg kellett ... bizonyosodnom arról, hogy csak az ilyen jellegű reformok alapozhatják meg boldogulásunkat. Meg lehet és meg is fogjuk teremteni az igazságosabb teherviselést” (*Népszabadság*, március 20. 5. old.).
- ¹⁸ A tervezett intézkedések történelmi keretekbe helyezését figyelhetjük meg Hegyi Gyula tanulmányában is (*Magyar Nemzet*, március 25. 16. old.), vagy Bokros Lajos 17-ei sajtótájékoztatóján.
- ¹⁹ Ugyanez látható Pető Iván március 13-ai parlamenti felszólalásában (*OFHI*, 5955).
- ²⁰ A *Magyar Nemzet* tudósítása szerint Csintalan Sándor a pártok állami támogatásának csökkentését bejelentő sajtótájékoztatón kijelentette: „a pártoknak tudomásul kell venni: nem vonhatják ki magukat a kollektív áldozathozatal alól” (*Magyar Nemzet*, március 20. 4. old.). Hasonló szellemben, bár kevésbé szakrális beszédmódban fogalmazza meg ugyanezt az SZDSZ: „A szabaddemokraták gesztusértékűnek tartanak, ha a megszorító intézkedések hatása alól a pártok sem próbálnák meg kivonni magukat” (Varga Kristóf sajtófőnök, *Magyar Hírlap*, március 20. 5. old.). Ugyancsak e lap beszámolója szerint az MSZP sajtófőnöke, „Bárd András szimbolikus jelentőségűnek nevezte a kormány tervét, hiszen ez a lépés azt jelzi, hogy a pártok sem vonják ki magukat a társadalom egészét sújtó intézkedések hatása alól” (*Magyar Hírlap*, március 25. 5. old.).
- ²¹ Lásd Kis Gyula: A Kiegyezés vagy kapituláció (*Magyar Nemzet*, március 25. 11. old.).
- ²² „Az egyre romló gazdasági helyzetben lévő önkormányzatok az államtól kapott, s reálértékben csökkenő szociális kvótákból nem lesznek képesek a munkába visszakényszerített anyaktól a gyermekek ellátásának gondját átvenni” – szögezte le Gémesi György az MDF sajtótájékoztatóján (*Népszava*, március 23. 2. old.). Az ellenzéki stratégiáinál is megfigyelhetjük azt a jelenséget, hogy különféle stratégiák összekapcsolódnak. Ez utóbbi „következmény-kiterjesztő” idézetben ennek megfelelően felfedezhetünk egy másik igen fontos stratégiát, a társadalmi és intézményes érdekek összekapcsolásának stratégiáját, valamint természetesen a jövőkép praxisorientált megfogalmazásának stratégiáját is. A társadalmi életvilág Gémesi által érvényesíteni kívánt relevancia-rendszerében az „anya” fogalma szakrális jelentőséggel bír, amely szakralitást a gyermek gondjának viseléséből, tehát a jövő biztosításának feladatából nyeri el. A jövő veszélyeztetését jelenti az, hogy a kormány az anyákat „visszakényszeríti” a munkába (kormány mint agresszor képe), hogy a „gyermekek ellátásának gondját” az önkormányzatok lesznek kénytelenek átvenni, s e feladattal nem fognak tudni megbirkózni, mivel tőlük is pénzeket von el a kormány.
- ²³ Az intézkedések az ellenzéki stratégiák szerint a parlamentáris demokrácia működését is hátrányosan befolyásolják, így a „következmény-kiterjesztés” stratégiája alkalmas arra is, hogy a megszólalók önmagukat a demokrácia univerzális értékeinek képviselőiként jelenítsék meg. „Bármilyen nehéz gazdasági helyzetben van is az ország, nem engedheti meg magának, hogy anyagi nehézségekre hivatkozva felszámolja a többpárti parlamenti demokráciát” – mondta Herényi Károly (MDF) (*Magyar Nemzet*, március 20. 4. old.). Hasonló véleményének adott hangot az összes többi ellenzéki párt is a pártok költségvetési támogatásának csökkentéséről folytatott vitában (lásd a 20-ai lapokat).
- ²⁴ A hatásvizsgálatok számonkérésének talán legjobb példája Kóvér László március 14-ei interpellációja (*OFHI*, 6085) a pénzügyminiszterhez. Felszólalása eredetileg információkérés jellegű (alapkérdése az, hogy milyen hatástanulmányok készültek), azonban valódi funkciója a kormánnyal szembeni vádak („beláthatatlan következmények”) megjelölése. A hatásvizsgálatok számonkérése nyilvános „vádiratként” működik.

- ²⁵ Gáspár Miklós nyilatkozata (*Népszabadság*, március 13. 4. old.) is azt a normatív elvárás fogalmazza meg a gazdaságpolitika felé, hogy az összeegyeztethető legyen a társadalmi érdekekkel. „Folytatódik a kormányzat részéről az a fajta megszorító gazdaságpolitika, amelyet a KDNP kezdettől fogva elutasított. Az intézkedés megkülönböztetetten sújtja a munkavállalókat, a nagycsaládosokat, a nyugdíjasokat és a tandíjra kötelezetteket.” Ezen idézet is azt mutatja, hogy a társadalmi érdekek felvállalása miképp alkot egységet a közgazdasági szakértelemre való hivatkozással. Ugyanezt figyelhetjük meg Kis Gyula korábban idézett tanulmányában is, aki a modernizációs program alapelveként az „emberi erőforrások fejlesztését” határozta meg, s az ezeket újratermelő intézményrendszernek juttatott költségvetési támogatás csökkentését mint a modernizáció lehetőségének eljátszását értékelte.
- ²⁶ Erről lásd Szabó 1996.
- ²⁷ A politikai nyelv fogalmainak „hajlékonyságát” mint a politikai nyelvhasználat konstitutív feltételét értelmezi W. Dieckmann „A szó tartalmának problémái” című tanulmányában (Dieckmann 1969).
- ²⁸ Erről lásd Körösi 1995.

FORRÁSJEGYZÉK

- Magyar Hírlap*, március 13–25-ei számok
Magyar Nemzet, március 13–25-ei számok
Népszabadság, március 13–25-ei számok
Népszava, március 13–25-ei számok
Új Magyarország, március 13–25-ei számok
Országgyűlési Felszólalások Hiteles Jegyzőkönyve (OFHJ), az „Országgyűlés tavaszi ülészakánának 12. ülésnapja 1995. március 13-án, hétfőn”, az „Országgyűlés tavaszi ülészakánának 13. ülésnapja 1995. március 14-én, kedden”, az „Országgyűlés tavaszi ülészakánának 14. ülésnapja 1995. március 20-án, hétfőn” című fejezetek.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bahtyin, M. M. 1985. *A szó az életben és a költészetben*. Budapest: Európa Könyvkiadó
 – 1986. Nyelv, osztály, ideológia. In: *A beszéd és valóság*. Budapest: Gondolat
 Becskházi Attila–Kuczi Tibor 1992a. *Valóság*, 70. Budapest: Scientia Humana
 – 1992b A nyilvánosságról. *Szociológiai Szemle*, 3, 39–51.
 Bourdieu, P. 1978a A beszédtevékenység gazdaságtana. *Műhely*, 26, 1–45.
 – 1978b *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat
 – 1985. Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1, 7–22.
 – 1987. A politikai mező. *Valóság*, 1, 110–115.
 – 1988. A képviselő és a politikai fetisizmus. *Valóság*, 4, 116–120.
 – 1990. In *Other Words. Essays towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press
 – 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press
 Brown, G.–Yule, G. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Dániel Ágnes 1995. „Hiszem, hogy erőforrásunk lehet a stílus is...” In: Gombár et al. (szerk.) 1995, 354–370.
 Dieckmann, W. 1969. A szó tartalmának problémái. In: *Sprache in der politik*.
 Edelman, M. 1987. *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: The University of Chicago Press
 Fóti Péter 1995. *A technokrata közbeszéd behatolása a magyar politikai diskurzusra*. (Kézirat, MTA PTI).
 Foucault, M. 1991a A diskurzus rendje. *Holmi*, 7, 868–889.
 – 1991b Omnes et singulatum. A politikai ész kritikája felé. In: Szokolczay Árpád (szerk.) *A modernség politikai-filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl*. Budapest, 43–85.

- 1996. *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz
- Geertz, C. 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég
- Gombár Csaba 1995. Száz nap, vagy amit akartok. In: Gombár et al. (szerk.) 1995, 235–260.
- Gombár Cs.–Hankiss E.–Lengyel L.–Várnai Gy. (szerk.) 1995. *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994–1995*. Budapest: Korridor
- Habermas, J. 1985. Mit nevezünk ma válságnak? *Szociológiai Figyelő*, 1, 23–46.
- 1993. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég–Gondolat
- 1994. Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 59–141.
- Heidelber, 58–80. (Szabó Márton fordítása, kézirat.)
- Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes 1990. Vázlat a nyilvánosság-fogalom értelmezéséhez. In: *Tükör által homályosan*. Budapest: MTA TTI, 111–122.
- 1992. Nyilvános stratégiák és nyilvános szabályok. *Szociológiai Szemle*, 3, 53–59.
- Heller Mária–Rényi Ágnes 1995. Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.) *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Osiris–Századvég Kiadó, 432–447.
- Koséleck R. 1979. Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: *Vergangene Zukunft*. Frankfurt am Main, 211–259. (Szabó Márton fordítása, kézirat.)
- Körörsényi A. 1995. Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? In: Gombár et al. (szerk.) 1995, 260–281.
- Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (szerk.) 1996. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest
- Lengyel L. 1995. Egérfogó. In: Gombár Cs. et al. (szerk.) 1995, 13–50.
- 1996. Ezerkilencszázkilencvenöt. In: Kurtán et al. (szerk.) 1996, 42–58.
- Némedi Dénes 1990. Adalékok a nyilvánosságfogalom kritikájához In: *Logosz*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, 113–129.
- Pokol Béla 1988. *A szociológiaelmélet új útjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Shapiro, M.J. (ed.) 1984. *Language and Politics*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Ltd.
- Spector, M.–Kitsuse, J. I. 1977. *Constructing Social Problems*. Menlo Park, Cal.: Cummings Publishing Company
- Szabó Márton 1994a A politikai szemantika lehetőségei. In: Balogh I. (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest: MTA PTI, 525–546.
- 1994b A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*, 3, 91–111.
- 1996. Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, 4, 103–132.
- van Dijk, T. A. (ed.) 1985. *Handbook of Discourse Analysis*. Volume IV. London: Academic Press

---

Az Európai Unió és Magyarország

Szerkesztőségünk a Külügyminisztérium EUPFKO programjával kötött támogatási szerződése alapján ebben a számban elkezdti *Az Európai Unió és Magyarország* rovatcímét viselő tematikus sorozatát. A sorozat, amely az 1997/4-es számtól az 1998/4-es számig tart, arra vállalkozik, hogy Magyarország európai integrálódásának folyamatát – tudomásunk szerint először – politikatudományi eszközökkel vizsgálja és elemezze. Célunk, hogy az eddig inkább informatív, propagandisztikus, illetve politikai megközelítések mellett megjelenjenek a nyilvánosság előtt olyan szakmai-tudományos vizsgálatok, amelyek nemcsak a társadalomtudományok művelői, hanem a kormányzati döntéshozók számára is tanulságokkal szolgálhatnak. Meggyőződésünk, hogy Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz, illetve általában az össz-európai integrációs folyamat a 21. század politikatudományának egyik legnagyobb kihívása lesz, amelyre – ha e tekintetben is lépést kívánunk tartani Európával – már most reagálnunk kell. Ezt szolgálja ez a sorozat, amely reményeink szerint inspiráló, esetleg vitára készítő lesz mind a politológusok, társadalomtudósok, mind a politikacsinálók számára.

Elsőként Fricz Tamás és Johancsik János közös tanulmányát közöljük, az 1998/1-es számunk pedig teljes egészében az integráció témakörével foglalkozik majd.

